



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSBERG

"en yndig have"



F. h. h.

1871

FREDERIKSBERG

"en yndig have"

AF
STEFFEN LINVALD



UDARBEJDET I ANLEDNING AF
FREDERIKSBERG KOMMUNES 125 ÅRS JUBILÆUM

1983

I kommission hos
Historisk-topografisk Selskab
for Frederiksberg.
Illustrationer af Ebbe Sadolin.
Frederiksberg Bogtrykkeri 1983

ISBN nr.: 87-87477-06-8

INDEX

	Side
I. Frederiksberg fra landsby til købstad	7
II. Glimt af byens ældste historie	15
III. Prinsens Gård giver Frederik IV blod på tanden .	19
IV. Slotshaven bliver almeneje	23
V. Idyl og romantik	27
VI. Søndermarken	31
VII. Frederiksberg Have	37
VIII. I krig og fred	43
IX. Frederiksberg Have og Søndermarken som folkelige parker	49
X. Zoologisk Have afløser det tidligere menageri	55
XI. Haveselskabets Have	67
XII. Mellem Frederiksberg Runddel og Rådhuset	75
XIII. Landbohøjskolens Have	85
XIV. Nogle større og mindre anlæg	87
XV. Villabebyggelse og kolonihaver	95
XVI. Sportspladser og kirkegårde	101
Kilder	103

Forord

»Omtrent $\frac{1}{4}$ miil fra Kjøbenhavn ligger den kongelige families sædvanlige sommer-opholdsted, Frederiksberg- Slot med en betydelig hauge og en nærliggende flekke, som nu bærer slottets navn, men som fordem kaldtes Ny-Amager, Vester-Amager eller Ny-Hollænder-By«, hedder det i Dansk Atlas, udgivet 1831–35 af P. W. Becker og S. H. Petersen som endvidere oplyser, at »såvel slottets beliggenhed som den det omgivende natur gjøre det til et af de skjønneste steder i Danmark. Fra slotsbakken og endnu mere fra slottets altan havs den herligste udsigt over Kjøbenhavn, Amager og sundet . . .«. Selv om meget siden har ændret sig, har Frederiksberg imidlertid hverken mistet sin store tiltrækningskraft eller sin specielle atmosfære, og det skyldes først og fremmest netop byens »natur«, dens parker, større og mindre anlæg og ikke mindst dens mange vejtræer, der gør, at den har bevaret sin karakter af en grøn oase. Derfor kan den også – bortset fra enkelte »skønhedspletter« stadig lignedes med »en yndig grøn have«. Det er dette den foreliggende bog, der er udarbejdet i anledning af kommunens 125 års jubilæum, har søgt at give et indtryk af. For den tillid, Frederiksberg kommunalbestyrelse har vist mig ved at betro mig dette jubilæumsskrift, bringer jeg borgmester John Winther min hjerteligste tak. En særlig tak skal rettes til viceborgmester Chr. Lauritz Jensen, der direkte har formidlet mig dette arbejde og hvis interesse for det gamle Frederiksberg

jo er velkendt – ikke mindst gennem hans indsats ved bevaringen og genopførelsen af Møstings Hus. Også stadsbibliotekar Svend Esbech skal have en særlig tak for hans store og værdifulde hjælp under bogens udarbejdelse. Sidst men ikke mindst bringes fru Mana Sadolin en hjertelig tak for tilladelse til at illustrere bogen med hendes afdøde mands, tegneren Ebbe Sadolins charmerende tegninger fra Frederiksberg, som ingen vel var en større kender af end han.

Steffen Linvald.

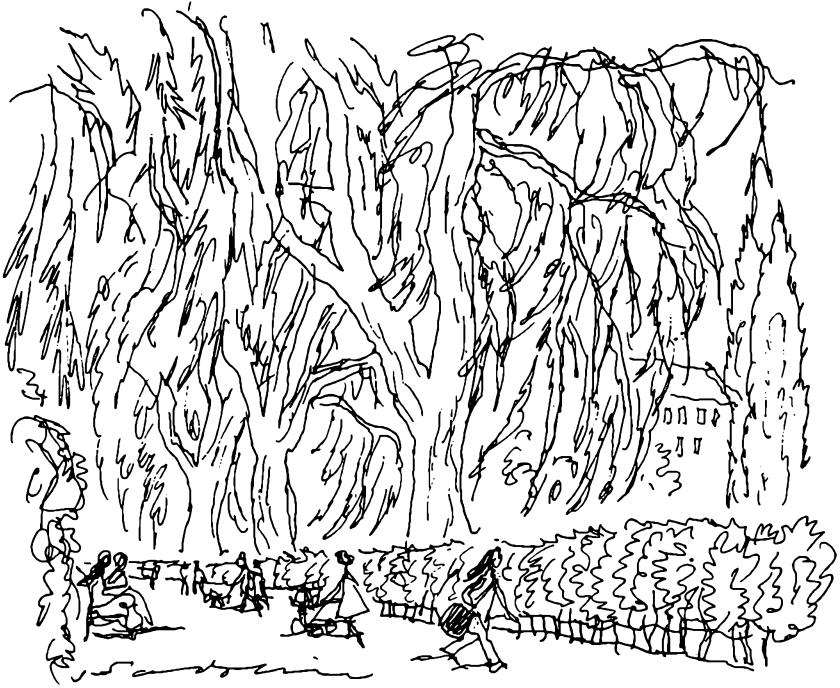
I Frederiksberg fra landsby til købstad

Frederiksberg er ikke som det gamle København omgivet af parker med rod i tidligere volde og grave, for de grønne områder, der mange steder indrammer denne bydel, har på sin vis deres oprindelse i et nu forsvundet bondeland, som helt op i dette århundrede satte sit præg på det såkaldte landdistrikt, hvor til stort set måtte regnes de dele af Frederiksberg, der lå vest for Falkoner Allé. Mod nordvest er det Grøndalsåen og det smukke parkanlæg langs denne på begge sider jernbanelinien



fra Vanløse til Fuglebakken, der på én gang adskiller og forener København og Frederiksberg, hvor til slutter sig de to haveforeninger »Grænsen« og »Zenia« syd for Finsensvej. Mellem Peter Bangs Vej og Roskildevej følger skellet Frederiksberg kommunes idrætsbaner og derefter den fritliggende bebyggelse omkring Nordens Plads for at fortsætte tværs gennem villakvarteret mellem Magnoliavej og Cæciliavej til Søndermarkens skovbryn ved Valby Langgade. Derefter følger det Kammasvej og haven ved Gamle Bakkehus til Rahbeks Allé med de store gamle allétræer og videre til Vesterbrogade. Fra hjørnet af Platanvej fortsætter det derefter bag om den berømte gæstgivergård »Sorte Hest« langs Vesterbrogades triste baggårde til Boyesgade, der udmunder ved Skt. Thomas på Frederiksberg Allé, men skønt skellet således har omtrent samme forløb og beliggenhed som Haveselskabets første have på Frederiksberg, er der intet på dens vej gennem dette triste kvarter, der blot antyder, at for kun godt hundrede år siden var dette en frodig grøn idyl. Heller ikke Værnedamsvej, som er delt mellem København og Frederiksberg eller Gammel Kongevej indtil Skt. Jørgens Sø byder på noget opmuntrende grønt, men til gengæld virker den såkaldte Søfront og villa-kvarteret langs Vodroffsvej stadig som en fredfyldt oase, hvor det er tanken at bevare det rekreative areal ved Emiliegade, der er opstået ved nedrivning af nogle ældre bygninger. Store gamle træer vælder ud over dæmningen langs søen, som mellem Gammel Kongevej og Gyldenløvesgade fra gammel tid er blevet kaldt Svineryggen. Selve spadserestien er dog først anlagt 1824 samtidig med, at der langs søen blev plantet træer, og ligesom i en vision anede »Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn«, at »når disse træer engang vokse til og slynge deres grene i hverandre, så bliver denne promenade, så tæt ved vandet, med den herligste udsigt, en af de skønneste i hovedstaden, især i de varme sommerdage«.

Grænsen mellem Frederiksberg og Nørrebro, som i vore dage følger Åboulevarden og derefter Ågade dannedes tidli-



gere af Ladegårdsåen mellem Ladegårdsvejen på den ene side og den daværende Ågade på den anden nærmest Nørrebro. Den del af åen, der lå op til Peblingsøen forsvandt med sin smukke række træer, da den i 1897 overdækkedes til fordel for Åboulevardens anlæg. Den nuværende Ågade opstod derimod først i 1942, da denne del af Ladegårdsåen overdækkedes, men på den anden side Jagtvejen ligger dog endnu et smalt grønt bælte, der fortsætter i Bispeengen, som minder om den tidligere ådyl.

Den grønne ring omkring Frederiksberg er hermed sluttet, men indenfor denne ligger den lille bydel, der – skønt den på alle sider er omgivet af Københavns kommune – alligevel har evnet at opretholde sin selvstændighed og bevare sit særpræg. Med sine parker, sine større og mindre grønne anlæg, sine kolonihaveområder, idrætspladser – og kirkegårde, der omfatter henved 20% af kommunens samlede areal på 870 ha, og med sine smukke villaveje, der udgør ca. 30% af det samlede

boligareal, ligger den som en grøn plet på Københavnskortet. Flere steder kan man derfor stadig nikke genkendende til komponisten Fini Henriques fader, kancelliråd Wilhelm Henriques, der var inspektør ved Frederiksberg fattigvæsen og desuden en anset journalist, når han i sin fornøjelige bog om »Frederiksbergske Tilstande« 1866 udtalte: »Når træer og buske om sommeren staae i deres fulde pragt, når caprifolier, roser, viin- og andre espaliertræer slynge sig op ad husenes mure, da skal ingen kunne negte, at Frederiksberg endnu på mange punkter ligner en yndig stor have, hvis landlige boliger indbyde de vejfarende til at bygge og boe derude. Hist og her sees en eller flere køer hvilende i det alenhøie græs, eller geder og får høres brægende kalde deres lam til sig; sådanne landlige scener lige udenfor stadens porte have også noget eiendommeligt tiltrækkende ved sig«.

Det er årene omkring 1835–50 Henriques har haft i sine tanker, da han skildrede Frederiksbergs lyksaligheder, og byen bestod da fortæller S. Sterm i sin »Statistisk-Topographisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt« fra 1834 foruden af slottet af »53 gårdsnummere og 40 huslodder med hrtk. Besidderne af disse parceller – skriver han – ere alle selvejere; hertil kommer endnu præstegården. Af huse uden hrtk. findes her 42, der ligeledes alle tilhøre selvejere; på byens grund ligger fremdeles kirken, skolen, fattighuset, en kro og 4 møller. Af gårdene ere 24, af husene respective 22 og 4 udflyttede. Disse udflytter-gårde og huse ligge ved Ladegårdsvejen (d.v.s. Åboulevar-den), Gamle Kongevej, Værnedamsvejen, Frederiksberg-Allé, Pile-Alléen, Roeskilde Landevej, vejen bag Frederiksberg Have, Falkoneer-Alléen, en fortsættelse af den allée, der går igjennem Frederiksberg By og har sit navn af Falkonergården, samt Grøndalsvejen; de ere for den største deel smagfulde lyststeder, der ejes af hovedstadens indvånere og beboes af disse om sommeren, forsynede med smukke, net indhegnede haver; dette er især tilfældet med bygningerne, der ligge ved Frederiksberg Allée. I selve Frederiksberg by findes ligeledes

en deel lyststeder med smagfulde haver. Dette i forening med den omstændighed, at her findes en deel næringsdrivende, såsom 2 urtekræmmere, 5 skomagere, 4 skrædere, 3 smede, 2 hjulmænd, 2 muurmestere, 2 bagere, een glarmester, 2 snedkere, een maler samt 10 tracteurer, blandt hvilke madame Lynge og Lars Mathiesen, hver i sin sphære, ere de mest bekendte, een spækhøker og een spisevært, af hvilke de fleste forkynde deres tilværelse ved skildte, giver byen udseende af en kjøbstad. Gaderne, hvoraf findes trende, føre navn af Allée-gade, Bredgade og Smallegade; den første, der er hovedgaden, er en smuk brolagt allée; på begge sider af denne ligge bygningerne med net indhegnede haver foran, de tvende andre gader ere ikke brolagte«.

I disse år var Frederiksberg i stadig vækst og som følge heraf blev der i Rigsdagen 1857 fremsat forslag om at udskille Frederiksberg af Hvidovre Sogn, som siden landkommunalanordningen af 13/8-1841 havde haft fælles sogneforstanderskab. Begrundelsen var, at Frederiksberg Sogn havde »endel tilfælles med Kjøbenhavn, endel tilfælles med de danske kjøbstæder og endel tilfælles med landet«, og derfor var »en mellemting mellem alle 3 klasser af kommuner, som vi kjendte her i landet«. Forslaget blev positivt modtaget, og den 29. december 1857 vedtoges en »midlertidig lov angående Frederiksberg Sogns økonomiske bebyggelse«. Som selvstændig kommune fik byen sin egen forfatning, der trådte i kraft 1. juli 1858, og en kommunalbestyrelse for hvilken birkedommeren var formand indtil 1919, da kommunens kjøbstadsrettigheder udvidedes og han erstattedes af en folkevalgt borgmester.

Efter adskillelsen fra Hvidovre var Frederiksberg blevet delt i et bydistrikt bestående af de ældre kvarterer ved Frederiksberg Have og Allégade, og et landdistrikt der omfattede den øvrige del af kommunen, og som skulle indlemmes i bydistriktet efterhånden som det bebyggedes.

Samme år den ny forfatning trådte i kraft udtaltes det 1858 i Traps Danmark, at »Frederiksberg By tæt ved Frederiksberg

Slot, skjøndt efter sin communale forfatning en landsby dog i sin bygningsmåde og med hensyn til beboernes erhverv mere liig en lille kjøbstad og næsten at betragte som en forstad for Kjøbenhavn . . .«. Dette skyldtes vel især det stadig stigende befolkningsantal. Ifølge Trap havde byen nu 4.342 indbyggere mod 2.874 i 1850 og kun 1.172 i 1801. I takt med denne tilvækst var talrige bygninger blevet opført, »hvor et stort antal kjøbenhavnske embedsmænd og andre have taget såvel vinter- som sommerbolig«. Over halvdelen af beboerne havde deres erhverv i København, medens resten enten ernærede sig »af agerbrug og havedyrkning« eller som fabriksarbejdere.



Hundrede år senere var udviklingen fuldbyrdet og landdistriktet forlængst udbygget uden at Frederiksbergs særpræg var gået tabt. I sidste udgave af Traps Danmark oplyses det således 1959, at bortset fra enkelte områder »rummer den frederiksbergske bebyggelse ikke så overbebyggede arealer«

som de egentlige brokvarterer, ligesom erhvervsbyggeriet kun i ringe grad er til gêne for det almindelige boligmiljø. Mellem det tidligere laddistrikt og det oprindelige bydistrikt eksisterer ikke længere nogen væsentlig forskel. I begge forekommer både store boligkarreer, almindelige etagehuse og villaområder, hvoriblandt flere »af fornemt tilsnit«. Dertil slutter sig de ældre parker: Frederiksberg Have, Søndermarken, Haveselskabets Have, Zoologisk Have og Landbohøjskolens Have, og yngre som Lindevangen foruden en række mindre anlæg og rekreative områder, sportspladser etc.

Den vældige udvikling Frederiksberg i de sidste 125 år har gennemgået, inden den nu med sine 88.000 indbyggere er landets femtestørste kommune, har således ikke ødelagt dens karakter og grønne udseende, for selv de mest triste gader – og dem findes der da også nogle stykker af på Frederiksberg – oplives som oftest af et eller flere træer, der ligesom kaster et forsonende skær over omgivelserne. Og så er der andre træfattede gader som f.eks. Gammel Kongevej, hvor der flere steder inde bag husene skjuler sig store og frodige haveanlæg, som et kig gennem portene viser. Egentlig er det gamle villahaver, som stammer fra de huse, der tidligere kantede Gammel Kongevej, og som de nuværende etageejendomme har erstattet. Men medens de oprindeligt var forbeholdt en enkelt familie, er de nu de fleste steder blevet beboernes fælleseje – til lige stor glæde for voksne som for børn, der ønsker at nyde deres fritid i grønne omgivelser så tæt ved deres bolig som muligt.

Fra byens opståen under Frederik III stammer derimod de smukke forhaver langs Allégade – som nævnt byens oprindelige hovedgade – og selv om der tit og ofte har været bud efter dem, er det kun ganske få, der i århundredernes løb er blevet ofret på udviklingens alter.

II Glimt af byens ældste historie

Frederiksberg har været beboet allerede i oldtiden, og indtil slottets opførelse 1699–1703 lå der på toppen af Valby Bakke en række bronzealderhøje og mindede om stedets fjerne fortid. Bakken gav navn til landsbyen, der lå i dens nærhed, men Solbjergs nøjagtige beliggenhed har ikke med sikkerhed kunnet påvises. Da Valdemar den Store efter sin tronbestigelse 1157 skænkede Havn og halvdelen af det tilstødende Støvnæs Herred – senere en del af Sokkelund Herred – til Roskilde-bispen Absalon, kom Solbjerg med dette gods i Roskilde bispestols besiddelse. I slutningen af 1300-tallet udskiltes den østlige del af bymarken mellem Skt. Jørgens Sø og Falkonerallé som en selvstændig torp under navnet Nyby, og ved reformationen blev både den og Solbjerg krongods. På Nybys jorder opførtes en ladegård til Københavns Slot, og da den under Christian IV erstattedes af en større ved den senere Åboulevard og Skt. Jørgens Sø, der indgik som et vigtigt led i Københavns ydre forsvarsværker, henlagdes såvel Nybys som Solbjergs jorder under den, bønderne forvistes og deres gårde nedreves.

Ladegårdens drift betalte sig imidlertid ikke, og et nyt kapitel indledtes, da Frederik III 1651, som det bl.a. fremgår af en indberetning fra præsten i Store Magleby på Amager 1657, lod »for nogle få åre forleden tyve familier rykte her fra byen og indtog kongens ladegård udenfor København«. Tanken var, at disse tyve hollandske familier fra Amager, som var kyndige i

havebrug og mejeridrift skulle overtage Ladegårdens funktioner som leverandør til hoffet. Betingelserne var tilsyneladende gode; jorden fik de mod en årlig afgift overladt »til evindelig ejendom« for sig og efterkommere, og til gårdene fik de anvist plads langs Allégade. Desuden lovede kongen »efter tidernes og midlernes beskaffenhed« at yde dem hjælp til opførelsen af en kirke. Gårdene blev bygget af lerklinet bindingsværk, og det fortælles, at i 1821 eksisterede endnu et af de hollandske huse »kendelig ved et skur til indgang og udhugning over døren«, som en af datidens topografer har fortalt. De store valnøddetræer, der endnu omkring 1880 fandtes i flere haver i Allégade, skulle ligeledes efter traditionen hidrøre fra den hollandske bosættelse.

Hollændernes overtagelse af den tidligere Ladegårdsmark viste sig snart at være en misforståelse, da de ikke overholdt deres forpligtelser. Under svenskekrigene forværredes situationen yderligere. Ny Hollænderby, som den kaldtes, blev som de andre omegnslandsbyer ødelagt, og bønderne efterladt i stor armod. Byen var »så aldeles afbrudt og ruineret – hed det – at der ikke efterlodes enten stikke eller stage«, men alligevel blev den forholdsvis hurtigt genopbygget. Bøndernes kår bedredes dog ikke. Misvækst bragte mange til tiggerstaven, og byens brand den 13. juni 1697 kom derfor til at betegne afslutningen på det hollandske eksperiment, for allerede inden genopbygningen fik de hollandske nybyggere meddelelse om, at deres jorder ville blive konfiskeret, dels fordi de var i restance med afgifter, dels fordi de under de nuværende forhold ikke ville blive i stand til at opdyrke dem, endsige til at stille den nødvendige kaution. De kunne dog blive boende i deres huse, hvis de ville ernære sig af havebrug, og denne afgørelse lykkedes det dem ikke at få omstødt, skønt »atten fattige og bedrøvede Amagermænd« henvendte sig til kongen herom, og det var kun ganske få, der modtog tilbudet om at blive boende. De fleste betragtede afgørelsen som en ydmygelse og foretrak at sælge deres ejendomme. Mange blev overtaget af velhavende

københavnske borgere, der lod dem indrette til sommerbolig, for netop i disse år var det ved at blive moderne at ligge på landet på Frederiksberg. Fra Allégade bredte bebyggelsen sig forbi gadekæret, der lå på den nuværende Rådhusplads, til Bredegade, hvor der allerede i 1690'erne lå en del småhuse og landsteder.

III Prinsens Gård giver Frederik IV blod på tanden

Også Frederik III's dronning Sophie Amalie synes at have sat pris på Frederiksberg, for i 1662 erhvervede hun en halvgård til sine fire døtre ved den nuværende hovedindgang til Frederiksberg Have. Da den yngste Ulrikke Eleonora 1680 ægtede den svenske konge, Carl XI kom gården i den niårige kronprins Frederik (IV)'s besiddelse, og dermed indledtes en ny epoke i Frederiksbergs historie, i hvilken den kgl. familie spillede en hovedrolle.

Prinsens Gård, som den nu kaldtes, bestod af tre fløje, der var bygget af bindingsværk. Hovedbygningen, der lå som point de vue for den i 1704 anlagte Frederiksberg Allé, var oprindeligt kun en etage høj med en kvist over midtpartiet, der rummede en stor sal. Ved kronprinsens overtagelse af den eller måske snarere ved hans bryllup i 1695 med prinsesse Louise af Mecklenburg-Güstrow blev den forhøjet med et stokværk, men dens eneste udsmykning synes efter en tegning i det fyrstelige Stolbergske bibliotek i Wernigerode fortsat at have været indgangspartiet med en gavltrekant over. En jævn og fordringsløs bygning, der ikke i længden kunne tilfredsstille den unge og ærgerrige prins, som på sin store kavalerejse 1692-93 til Tyskland, Italien, Frankrig og Nederlandene havde set, hvorledes udenlandske fyrster og adelsmænd indrettede deres landsteder ganske anderledes elegant og fornemt. I Frascati ved Rom havde han således beundret den berømte Villa Aldo-

brandinis pragtfulde beliggenhed og havens vandkunster, som han siden under mere beskedne former søgte at efterligne i det kaskadeanlæg, han skabte på bakken foran slottet.

Straks efter sin hjemkomst lod han derfor sin ejendom i Ny Hollænderby udvide og afrunde i den hensigt på toppen af den ubevoksede Valby Bakke at opføre en havepavillon eller et casino, og mellem dette og den nuværende Smallegade mod nord, Prinsens Gård mod øst og et fasaneri vest for denne lade anlægge en have, der efter tidens mode skulle være i fransk stil. Det første projekt, som desværre er gået tabt, menes udarbejdet 1696 af Christian V's bygmester Hans van Steenwinckel (den Yngste) og skal have omfattet en ottekantet havepavillon og en haveplan. Det blev straks sendt til Stockholm for at blive bedømt af den berømte svenske arkitekt Nicodemus Tessin (den Yngre), der netop arbejdede på en model til et nyt kongeslot i København, som skulle have ligget på det i 1689 nedbrændte Sophie Amalienborgs grund mellem Bredgade og Toldbodgade. Tessin forkastede Steenwinckels projekt, men tilbød i stedet at udføre et nyt, hvis man ville give ham nøjagtige oplysninger om terrænforholdene, bakkens profil, vandløb etc. På grundlag af de opmålinger, der derefter blev foretaget af kaptajn i ingeniørtropperne Hans Heinrich Scheel, som netop var vendt hjem fra Flandern, hvor han på engelsk-hollandsk side havde deltaget i den pfalziske arvefølgekrig, og efter forudgående samtaler med den kongelige bygningsinspektør Johan Conrad Ernst, der fra oktober 1696 til maj 1697 opholdt sig i Stockholm for at hente den store slotsmodel, udarbejdede Tessin sine planer.

I overensstemmelse med kronprinsens ønske foreslog han denne at opføre en pavillon på toppen af Valby Bakke, men således at der blev taget hensyn til udsigten mod København, og nedenfor pavillonens anlægge en have med kaskadeanlæg, plæner, busketter og snorlige gange, inspireret af parken i Versailles, der skyldtes Tessins lærer, den berømte franske arkitekt Le Nôtre.

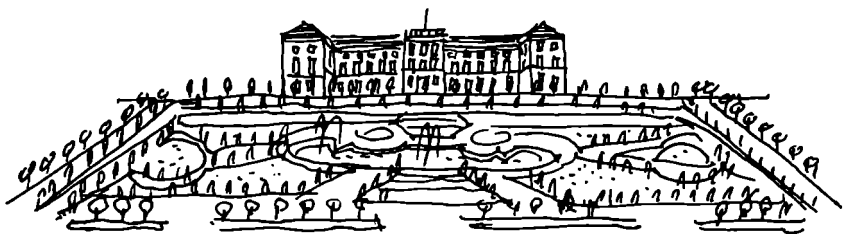
Forslaget har uden tvivl tiltalt kronprinsen, men da det ville blive for kostbart at gennemføre, overdrog han den tidligere nævnte ingeniørkaptajn Scheel at udfærdige et nyt. Dette har sikkert foreligget i august 1697. Haven ved Prinsens Gård er sløjfet, og Tessins pavillon erstattet af et aflangt hus med valmtag og to fremspringende trappepartier mod nord og syd. Haven er opdelt i otte lige store kvadrater med et springvand i midten, hvor otte snorlige gange mødes. Langs yderkanterne er der mod nord og syd busketter, og en allé fra Prinsens Gård til den omtalte fasanhave mod vest krydses af en anden allé fra syd til nord i fortsættelse af det ny slots midtakse. I de to alleers skæringspunkt ligger et ottekantet lysthus og på bakkeskrånningen foran slottets facade er der indrettet et kaskadeanlæg.

Haven gennemgik flere ændringer. Blandt andet i dens sydøstlige hjørne, hvor et »Theatrum« kom til at ligge og i dens vestre, hvor der indrettedes et »sneglebjerg«. Busketterne mod nord, der var bestemt til retræte, når de kongelige herskaber promenerede i haven, opløstes i gange, og på den nuværende Andedams plads, hvor den såkaldte »Kaninø« lå, fik haven et bugtet og knækket fremspring, omtrent svarende til fremspringet ved den nuværende Roskilde Landevej. Haven må være blevet anlagt 1699–1703 samtidig med at slottet under ledelse af bygmesteren Ernst Brandenburger blev opført. At det vakte samtidens beundring fremgår tydeligt af et digt, i hvilket rektor Mogens Wingaard priste det på Frederik IV's 33 års fødselsdag den 11. oktober 1704:

*Det er et slot af kongens navn,
som kongen har ladt bygge,
og nep et slot i Kiøbenhafn
dets lystighed kand rygge.
Høyt ligger det, huor man i ring
kand see saa vidt mand øyer . . .*

For at man på en standsmæssig måde kunne komme til det ny slot blev Frederiksberg Allé i årene 1700–1704 anlagt med fire dobbelte træækker, der dannede en fornem og pragtfuld allé

gennem marker og enge fra den lille Runddel (ved Skt. Thomas Allé) til Ridebanen foran Prinsens Gård (den nuværende Runddel). 1734 forlængedes »Den nye Kongevej« til hjørnet af Værnedamsvej og Vesterbrogade, men kørsel på den var oprindeligt forbeholdt kongefamilien og hoffet, og for at hævde dens eksklusive karakter var den for begge ender lukket med porte. Den mest bekendte af disse var den såkaldte Jernport ved indgangen til alléen fra Vesterbrogade, som først fjernedes 1872 og derefter flyttedes til Søndermarken, hvor den stadig benyttes som indgangsport på hjørnet af Roskildevej og Pileallé.



Til portene fik grundejerne langs Frederiksberg Allé udleveret nøgler, og i 1833 blev der givet tilladelse til ridning og kørsel med almindelige vogne, men tilladelsen gjaldt ikke arbejdsvogne. Som offentlig vej åbnedes den endelig 1863 for sporvognskørsel fra Skt. Annæ Plads til Frederiksberg Runddel.

Under slottets opførelse havde Frederik IV bestøget tronen, og som kongebolig viste det sig snart at være for lille. I 1708–09 udvidedes det derfor efter tegning af arkitekten I. C. Ernst til sin nuværende størrelse, og 1733–38 tilføjede arkitekten Lauritz de Thurah de to lavere sidefløje, som ud til den senere anlagte Roskilde Landevej sluttede sig til en ældre portbygning, som først i 1829 ved en ombygning af arkitekten Jørgen Hansen Koch fik den skikkelse, den har i dag.

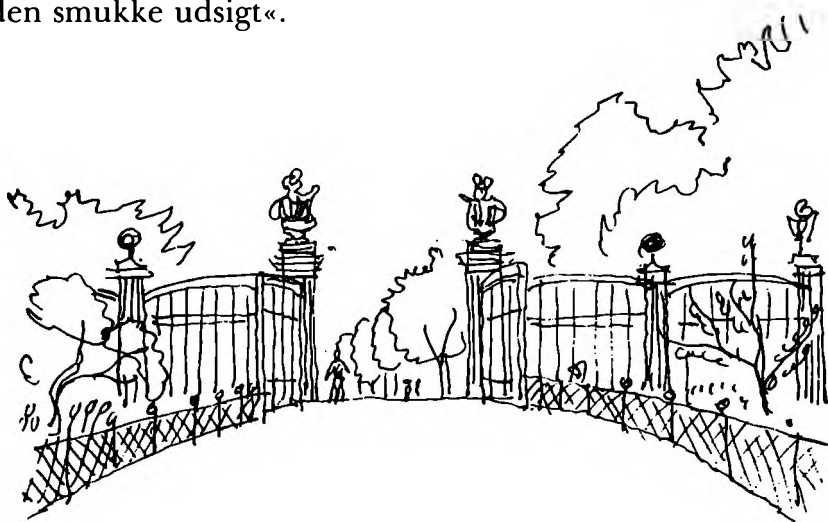
IV Slotshaven bliver almeneje

Samtidig med Thurahs udvidelse af slottet blev der i den såkaldte »plantage«, som Søndermarken dengang kaldtes, efter fransk manér plantet busketter og anlagt lange lige alléer, der på den smukkeste måde skulle skabe harmoni mellem denne og Frederiksberg Have. Alligevel var Søndermarken, der ikke var tilgængelig for offentligheden, i 1745 som det blev sagt »næsten ikke anderledes end som en skov at anse«. Ikke desto mindre må de to anlæg dengang have gledet jævnt over i hinanden, for Roskildevej, der nu skiller dem fra hinanden, blev først i 1776 ført tværs over bakken direkte forbi slottet. På hver sin side dette lå de to små indhegnede dyreparker: »Brune Dyrehave«, hvor Zoologisk Have nu er beliggende, og »Hvide Dyrehave« på den modsatte side. I begge skal der i øvrigt have været så meget vildt, at Christian VI og hans dronning Sophie Magdalene kunne more sig med at gå på jagt i dem.

Indtil Frederiksberg Have anlagdes, havde byens idylliske volde og Kongens Have været københavnernes eneste mulighed for en spadseretur i det grønne i nærheden af deres hjem. Sin popularitet mistede Kongens Have imidlertid ikke. Endnu ved midten af 1700-tallet var der i sommertiden altid trængsel og højrøstet tale i Kavalergangen, fortælles det, for her »krydsede rækker af chapeaubas'ede kavalierer omkring med deres stivpudsede donnaer og løb mængden på armene«. Alligevel synes københavnernes hurtigt at være kommet til at sætte pris på

Frederiksberg Have, hvor de »kunne nyde frisk luft, bevægelse og tankernes adspredelse«. Den lå jo heller ikke længere væk, end at den kunne nås på en aftentur for ikke at tale om den som mål for en hyggelig søndagsudflugt.

Allerede i 1702 skal en fransk adelsmand de Vrigny under et besøg i København have udtalt, at slottet – som ganske vist ikke var færdigbygget – fandt han ikke særligt smukt og slet ikke værdigt som bolig for en konge, men derimod var haven efter hans mening »både skøn og stor og plantningerne ligeledes, skønt de endnu – siger han – er ganske unge. Hvad der er behageligst – mener han imidlertid – er dog den friske luft og den smukke udsigt«.



Han fortæller også om øen med kaningården, om fasaneriet, som var delt i seks afdelinger med en lille høj i midten, »hvorfra man kunne se 25 landsbykirker, hele København, Øresund og den svenske kyst«, og om menageriet, omtrent hvor »Josty« nu ligger. Det blev imidlertid nedlagt 1768 efter sigende, fordi en af løverne havde ædt en oppasser.

Også Thurah har i sin Danske Vitruvius fra 1749 lutter lovord tilovers for haven, både for dens »herlige og yndige alléer«, dens »bosquets« og mange mærkværdigheder, som f.eks. labyrinten, teatret, dens statuer, fontæner, lysthus »og andre fornøjelige retirader«, og med beundring betragter han

»det store fortreffelige vand-fald, som ligger lige for slottet«, morer sig over menageriet »med alle slags vilde dyr, hvoriblandt endog findes løver, tigrer, leoparder og deslige«. Han anbefaler desuden et besøg i orangeriet og fasaneriet og siger, at Falkonergården ligger i nærheden af dette, og at man her kan se »en mængde af de udi heele verden berømte falke, hvoraf Hans Majestæt årlig oversende en deel til keyseren, kongen af Frankerige, kongen af Engeland og til andre høye potentater, såsom de formedelst deres særdeles bekvemmelighed til jagten overalt ere udi stor agt og berømmelse«.

Prinsens Gård, der inden slottets opførelse mest benyttedes af kronprinsen til afholdelse af store fester, men sjældnere til beboelse, blev i 1753 luernes bytte, dog med undtagelse af dens to sidefløje. I stedet skabte Thurah havens prægtige indgangsparti med de to pavilloner på hver side gitteret mellem de fire sandstenspiller, der foroven krones af billedhuggeren J. F. Hännels smukke og dekorative rokokovaser. Omtrent samtidig fornyedes den nordlige sidefløj, hvor nu Inspektoratet for De kgl. Haver har til huse, hvorimod den tidligere orangeribygning mod syd tilhører Haveselskabets Have. Allerede 1744 var denne blevet ombygget af hofarkitekt Niels Eigtved.

V *Idyl og romantik*

Som den franske filosof Jean Jacques Rousseau (1712–78) ved sine skrifter kom til at virke inspirerende for den franske revolution, således fik han også ved sin lovprisning af den primitive uberørte naturtilstand indflydelse på tidens romantiske strømninger, som de blandt andet kom til udtryk i den landskabelige have, der i slutningen af 1700-tallet udviklede sig som en efterligning af den rene uforfalskede natur, som efter datidens opfattelse på glimrende vis genspejledes i de franske maleres Poussins og Claude Lorrains og i englænderen Richard Wilsons heroiske idylliske landskabsmalerier.

I Danmark var det billedhuggeren Johannes Wiedewelt, som under et ophold i England 1768 blev den første hjemlige kunstner, der stiftede bekendtskab med den engelske landskabelige havetype. I en karakteristik af den udtaler han således: »Britternes haver forestiller en general en imitation af naturen, uden al orden og regularité, således som landskabsmalerne og pittoresquestykkerne fremstiller den«. Og her til føjer Christian Elling: »Stilen er engelsk, skabt i løbet af det 18. århundredes første halvdel på baggrund af det åbne engelske parklandskab og betinget af den engelske overklasses levende sans for fri natur«. Den engelske have er i sit inderste væsen romantisk og stemningsfuld, egnet til at sværme i for tidens »følsomme sjæle«. Den blev derfor hurtig populær, og fra England bredte den sig til fastlandet og spores i Danmark allerede i

parkerne ved Fredensborg og Jægerspris fra 1760'erne og 70'erne, men sit endelige gennembrud fik den først i stor-købmanden Frédéric de Conincks prægtige anlæg omkring hans landsted Dronninggård ved Furesøen fra 1781–86, der i 1790'erne bl.a. efterfulgtes af haverne ved Liselund og Marienborg på Møen og af Sanderumsgårds have på Fyn. På Sølyst ved Klampenborg, som Ernst Schimmelmann i 1776 havde erhvervet, skabtes et sjællandsk sidestykke til Liselund – til glæde for alle dem han samlede om sig, på »hvem kunst og videnskab havde påtrykt åndens sande stempel«. Det er den romantiske stemning i disse og andre haver, kunstnere som Jens Juel, Erik Pauelsen og Elias Meyer blev de fornemste fortolkere af.

Mange steder måtte i disse år den stive franske barokhave vige for det stemningsbetonede engelske anlæg. Det gjaldt blandt andet Søndermarken, som blev omlagt allerede 1785–88. Oehlenschläger, hvis fader året efter hans fødsel 1779 var blevet udnævnt til fuldmægtig på Frederiksberg Slot, hvor han også fik bolig, mindes således fra sin tidligste barndom Søndermarken, hvor han daglig, som han siger, havde »et billede for øje af engelsk naturlighed, ligesom i den gamle have (d.v.s. Frederiksberg Have) af fransk regelmæssighed, og midt imellem begge det italienske slot, fuldt af skønne værelser og billedsale«. Slottet og parkerne, der således hver for sig repræsenterede et land og en stil, der dog gik op i en højere enhed, kunne ikke andet end påvirke Oehlenschlägers modtagelige, romantiske sind.

Søndermarkens omlægning skyldtes havekunstneren F. M. Voigt (1757–1815), der var søn af gartner og slotsforvalter på Frederiksberg Slot Nicolai Voigt. Efter en fireårig rejse til Holland og England blev han i 1786 sin faders efterfølger som gartner og slotsforvalter på Frederiksberg, og kom i denne egenskab til at lede Søndermarkens modernisering – dog med bibeholdelse af nogle af dens smukke gamle, endnu bevarede alléer.

En romantisk have omfatter mange forskellige ingredienser: store åbne græssletter, afbrudt af tilsyneladende vildtvoksende træer og buskadser, krumme og snoede gange, så der ustandselig dukker nye og overraskende perspektiver frem, og da en sådan have desuden ikke måtte fremtræde som et kunstigt skabt produkt, men skulle være en del af selve den omgivende natur, skulle den glide jævnt over i landskabet omkring den, som der også skulle være udsigt til fra de høje, der hørte med til dens udstyr. Tidens sværmeri for Norges og Schweitz' vilde forrevne bjergnatur inspirerede desuden ofte til anlæg af kunstig skabte slugter med fremspringende kildevæld i grotter af frådsten og gennemstrømmet af vandløb ofte med et vandfald og med broer, der førte over det til idylliske skovpartier med ensomt beliggende sæterhytter, hvor tidens romantiske sjæle kunne føle sig i en simpel bondes sted, befriet for dagligdagens problemer, eller som det stemningsbetonede menneske han var vandre mellem grantræerne og føle sig hensat til en gotisk katedral med høje slanke piller.

Men haven skulle undertiden også illustrere historiens gang og kunne lede tankerne hen på eksotiske folkeslag. Til en sådan have hørte derfor i reglen en stendysse, et antikt tempel og mindsten for historiske personer, ikke at forglemme en såkaldt eremithytte, hvor det forfængelige menneske, der var optaget af denne verdens herlighed, kunne blive mindet om livets forkrænkelighed – undertiden endog i form af en figur af en nøgen og udhungret eremit – men det afholdt på den anden side næppe tidens unge fra i de nærliggende lysthuse at dyrke både Venus og Bacchus.

For romatikerne stod østens fagre riger omgivet af et eventyrligt skær, og i den engelske arkitekt William Chambers havde den kinesiske havekunst en varm beundrer, som hans bog »A Dissertation on Oriental Gardens« fra 1772 vidner om. I denne hævdede han, som Steen Eiler Rasmussen i sin bog om London har gjort opmærksom på, at kineserne skelnede mellem »tiltalende, rædselsvækkende og overraskende haver«, og

han beskriver de rædselsvækkende haver, » hvor der er flagermus, ugler, glenter, og hvor ulve, tigre og sjakaler hyler i skovene, medens man fra havens stier ser galger og hjul og torturinstrumenter, hvor man passerer støtter med patetiske indskrifter om tragiske begivenheder og mange rædselsvækkende grusomheder. De overraskende haver er ikke mindre mærkelige: gennem mørke bjerghuler – siger han – fyldt med kæmpefigurer af drager og djævla når man til steder med pludselige, voldsomme byger af kunstig regn eller eksplosioner og små jordskælv. Som modsætning til disse ophidsende steder findes så idylliske partier formede som smilende landskaber, hvor man efter de udståede rædsler kan sidde roligt på en udsigtsbænk og nyde freden dobbelt . . .«.

Bogens overdrivelser fængede, og selv om ikke alle tog den lige alvorligt, fik den en vældig indflydelse på samtidens havekunst – måske især, som Steen Eiler Rasmussen påstår – udenfor England på fastlandet. Som arkitekt for kongehuset havde Chambers imidlertid allerede i 1763 sat sit præg på Kew Garden med dens talrige mindre bygninger, der både omfattede en kinesisk pagode, en tyrkisk moské, et maurisk Alhambra, et ensomhedens tempel og en gotisk kirkefacade foruden lysthuse i form af græske og romerske templer, et fuglehus og en fasangård.

VI *Søndermarken*

Den havetype, som William Chambers havde gjort sig til talsmand for, blev snart almindelig udbredt og blev også repræsenteret i Danmark, hvor Søndermarkens omlægning blev et udmærket eksempel på dens fremtrængen. »Her har konsten og naturen rakt hinanden hånden og fremledet skjønheder, hvorover øiet smilende studser«, udtales det i »Morgenposten« 1787. Nærmest Valby, oplyses det derefter, »kneise de tippede høie, herfra skuer synet ud over frugtbare sletter og landsbyernes stille våninger . . . På høiens rygning fremtrænger sig intet til prunk, intet som kan drage øiet fra de henrykkende udsigter; . . . og blot to lysthuse ere henstillede på de synskanter, for hvilke de bovnende marker og blomstrende enge udbrede sine herligheder. Det fremmerste lysthus er simpel uden ringeste udpyntning. Det står ved høiens skakning, som forestiller os en brat nedgang, der gjerdes med et lille rekværk, ikke af silkesnore eller forgyldte kieder, nei enfoldigen er det sammenbundet med afskårne staver; den, som ynder naturen, endser ikke pomp. Vi vanke længer frem og det chinesiske lysthus hæver sig i sin rette prydelse. Nye udsigter, nye fortryllelser, et derinde med megen smag anbragt speil tilbagekaster hele egnens skjønheder. Vi ville stige ned ad brinken og vanke gjennem de yndige konstløse gange til eremittens stille bolig, et par småbroer fører os over bækken og nu fremstiller sig opgangen til eremittens rolige høie . . .«.

Set med en romantikers fortryllede briller tegnede Søndermarken sig således efter omlægningen som en levende og yndefuld fantasiverden, velegnet til at aflokke naturen sine inderste hemmeligheder og kun med svage reminiscenser af det tidligere franske anlægs regelbundethed og stivhed. Ingen har omfattet det med større inderlighed end Oehlenschläger, der i digtet »Søndermarken«, som indleder J. E. C. Walter's ni kolorerede »Prospecter af Søndermarken eller Kiøbenhavn og Omegn«, der udkom 1826, giver udtryk for sin kærlighed til den:

*Hulde skov, du stille have,
med dit bladehang!
Dig, min barndoms bedste gave,
skylder jeg en sang.
Ene her ved askens stamme
vil jeg lyren slæe,
medens solens sidste flamme
svinder i det blåe.*

I et følgende vers mindes han det norske hus:

*Månen seer på biselkehuset.
Hvor det vinker smukt!
Sært jeg føler mig beruset
af den ramme lugt.
Tynde bro, mon ei du svigter?
Kææk du bugter dig.
Her til Thors og Hakons digter
kalde nornen mig.*

Heller ikke det kinesiske lysthus lader ham uberørt:

*Flux jeg foer fra løvets sale
da til Peking ind;
hørte der chinesisisk tale
klokken med sin vind:
Kling, kling klang! Siong, siong, i ekko!
Kinlong, Con-fut-see!
Congo, heisan, pekko, pekko!
Al minsjæl var thee.*

*Stolen, (som hos os terrinen)
brændt af porcelin.
Hist, som påfugl, mandarinen,
med en frue fûn.
Skææv af øine, bleg af kinder,
silkeblå hun stod.
I den lille sko forsvinder
vanskabt hendes fod.*

Og senere i digtet:

*End jeg seer i lysthushallen
speilet med sin krands;
fast på kittet muslingskallen,
rund, i perleglands;
brogede conchylies kegle,
bragt fra strandens gruus.
O hvi har tit fæle snegle
sligt et dejligt huus?*

Eremitten og hans hytte er heller ikke glemt:

*End jeg seer, hvor dagen brænder
giennem rudens glød.
Alle hellige legender
mig velkommen bød.
Når da ned sig lemmen sænkte,
når han bleg opfoer,
liget jeg på bår mig tænkte,
vakt ved Jesu ord.*

Walters ni prospekter fra Søndermarken forestiller: Det kinesiske lysthus, »Hendes kongelige Høihed Kronprindsesse Carolines blomsterhave«, »Hendes kongelige Høihed Prindsesse Wilhelmines blomsterhave«, Det norske Hus, lysthuset »Kugle-hytten« kaldet efter en globelignende vase midt på det antikt formede lysthus' attika, Favnbrænde-Huus'et, Kildegrotten, Eremithytten og et antikt rundtempel.

Af disse bygninger er kun Det norske Hus og Kildegrotten bevaret.



Efter omlægningen blev Søndermarken åbnet for offentligheden, men glæden blev kort, hærværk og ødelæggelsestrang var også dengang hverdagskost, grene blev brækket af, blomster knækket og hvad værre var, konkylierne i det kinesiske lysthus blev stjålet, og myndighederne besluttede derfor igen at lukke parken for publikum.

Trods omlægningen var Søndermarken dog stadig med sine udstrakte plæner, alléer og busketter, som en forfatter som

allerede nævnt udtrykte det i 1745, »næsten ikke anderledes end som en skov at anse«. Og i sit digt om Frederiksberg giver Oehlenschläger udtryk for den samme følelse:

*Aldrig en skov jeg så yndig har funden,
kær for mit hierte, som Søndermarkslunden,*

.....

I modsætning til Frederiksberg Have var Søndermarken ikke nogen »vandhave«, for det store bassin, der lå umiddelbart syd for slottet, var betydelig ældre og skal have eksisteret allerede før Søndermarken blev anlagt, idet der så tidligt som i 1707 blev foretaget en undersøgelse af de steder i slottets nærhed, hvorfra det ville være muligt at lede vand til »det store bassin«, der skulle være reservoir for vand til dette og til Frederiksberg Haves kaskader og fontæne.



VII *Frederiksberg Have*

Den lykkelig gennemførte forvandling af Søndermarken til et romantisk parkanlæg må have inspireret til en lignende modernisering af Frederiksberg Have, for allerede omkring 1790 skal de første planer hertil have foreligget, men sagen trak i langdrag, og først i årene 1798–1802 fik den sin nuværende skikkelse i overensstemmelse med tidens romantiske tankegang. Omlægningen skyldtes slotsgartner Peter Petersen under ledelse af overhofmarskal A. W. Hauch. »Ikke blot de stive alleer bleve borttagne og haven udvidet ved at et stykke af Brune Dyrehave, der, hvor nu Apistemplet og Schweitzerhuset ligge, blev lagt til samme, men istedetfor de vandbassiner, der hidtil havde været i midten af haven udfor slottet, blev der gravet de nuværende kanaler og derved tilvejebragt noget af det, der giver haven sin største skønhed«, udtaler forlængst afdøde birkedommer A. Eberlin 1888 i sin bog om »Frederiksberg«. »Af havens ældre indretning bleve terrasserne ved slottet med tilhørende trapper og alléer bibeholdte og ligeledes det foran slottet anbragte vandfald, der endnu omtales i 1809«. Derimod blev det store lysthus midt i haven nedrevet 1799, og som erstatning for dette opførtes på øen efter tegning af arkitekten A. J. Kirkerup det endnu bevarede kinesiske lysthus. »Væggene var både ude og inde dekoreret med kinesiske billeder og skrifttegn, møbler og udsmykning, selv spejle, skilderier og lysekroner var »efter kinesisk art«, meddeler Eiler Nystrøm i

sin »Frederiksbergs Historie«, men der var »dog også ægte ting, således et sæt kinesiske bambusmøbler«, foruden genstande af porcelæn og fajance, deriblandt syv porcelænstaburetter og to »porcelæns-løver, den ene med kugle hos sig«. En kinesisk parasol som skærm over en bænk og den på midten med et kinesisk telt overbebyggede bro, der førte over til øen, er ligeledes udført efter tegning af Kirkerup.



Ligeså interessant er det såkaldte Apistempel, der blev opført efter tegning af maleren og arkitekten N. A. Abildgaard



øverst på bakkeskråningen til Brune Dyrehave, medens billedhuggerarbejdet skyldes Nic. Dajon. Af templets ti søjler stammer de otte fra vestibulen i Moltkes Palæ på Amalienborg, hvor de blev nedtaget, da det efter Christiansborgs brand 1794 ombyggedes til bolig for Christian VII. De to sidste søjler er kopier.

Begejstringen for templet var stor, og i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn omtales det 1803 som »byggt i den ægte græske smag«.

På en lille høj i nærheden, kaldet »Ønskehøjen« konstrueredes derimod til minde om oldtidens nordiske helte en stendysse, og i bakken nedenfor templet indrettedes en kildegrotte med en rislende vandstråle. Skråt overfor denne på en lille afspærret ø opførtes et prægtigt vandfald, bestående af klippe-

stykker af marmor og sandsten fra byggepladsen ved den nuværende Marmorkirke, der da henlå som en malerisk ruin. Uden tvivl var det Hauch, der udvirkede tilladelse til at anvende disse sten, for hans ønske var at skabe »en rå stenklippe, af hvilken vandet nedstyrkede sig og dannede en kaskade af 11 til 12 alens højde«. Det blev da også et ganske imponerende anlæg, for vandet blev løftet op ved hjælp af et mølleværk, trukket af fire kraftige heste.

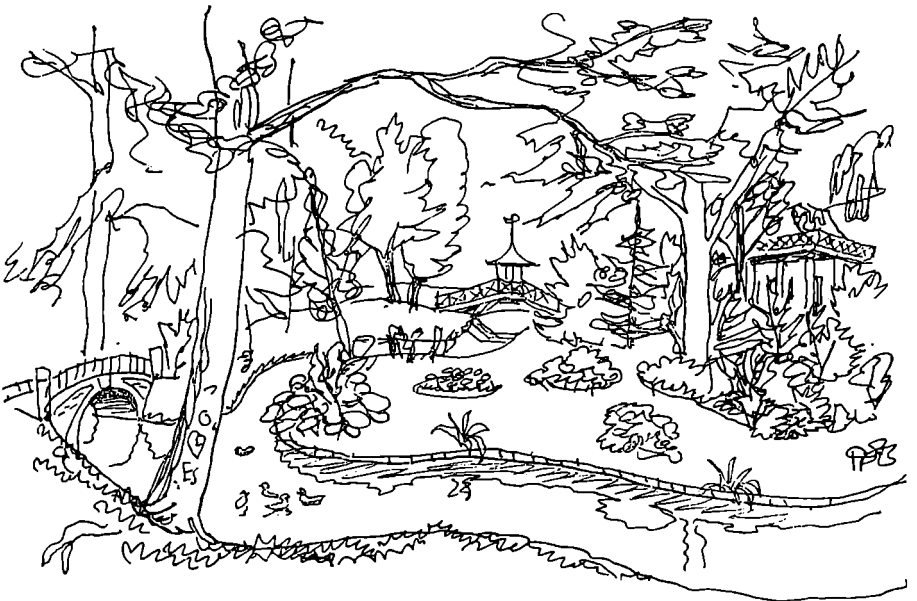


Medens denne ø ligesom den såkaldte Andebakkeø ved Smallegade og øen med det kinesiske lysthus ikke var tilgængelige for offentligheden, var der derimod adgang til den såkaldte »Storø« over fire smukt svungne broer.

Tilbage står nu blot at omtale det hyggelige stråttækte Schweitzerhus og Fasangården.



Schweitzerhuset er ligesom Apistemplet bygget af Abildgaard med en kuppelsal midt i bygningen, hvor kongen kunne indtage kaffen efter middagstaflet på slottet. I det ydre har Schweitzerhuset i store træk bevaret sit oprindelige udseende, men indvendig er det fuldstændig ombygget 1894 til bolig for slottgartneren. Nedenfor huset ligger stadig den idylliske Schweitzerhus-Sø.



Umiddelbart nord for denne finder man Fasangården, delvis skjult af træer og buske, således som Hauch ville det, da det ikke lykkedes ham at få den nedrevet. Fasaneriet var ganske vist blevet nedlagt allerede 1785, men siden 1798 havde Frederik VI's kabinetssekretær P. C. Jessen haft den som sommerbolig, og da han nød kongens gunst fik han den overladt som embedsbolig. »Denne virksomme, flittige og af kongen højt yndede mand holdt meget af det stille, idylliske liv, hvilket ikke var let at forene med daglig tilstedeværelse på slottet og hos kongen. Han troede dog at kunne bringe denne forening af hofliv og huuslighed til veie ved at boe på dette afsides sted, hvorfra han kun havde få skridt til slottet . . .«, fortæller Oehenschläger i sine Erindringer. Selv fik han Fasangården overladt til sommerbolig i 1842, efter Jessen og hans enkes død, og efter Oehenschlägers død otte år senere blev den overdraget H. C. Ørsted.

Få år efter havens omlægning aflagde landsdommer i Jönköping Thor August Odencrants den i august 1806 et besøg, og i sin rejsedagbog fortæller han nogle meget fornøjelige erindringer, bl.a. om Apistemplet, som han fandt »skøn og usædvanlig« og om »en prægtig færge over canalen til holmen hvor påfuglene gik. En mængde hvide svaner lå i canalen og hvæsedede samt opblæste fiedrene, når man nærmede sig – skriver han. – På en holm står mellem træer et smukt mangefarvet chinesisk tempel med dragehoveder på taget og klokker. En deilig vandåre fremrinder af en muret grottes hvælving og udgyder sig i et fiirkantet bassin ved fødderne. Her henter hele landsbyen og også nogle i Kiøbenhavn det bedste drikkevand . . .«. Til slut nævner han, at der ved havens indgang var orangerie og skønne blomsterbede på begge sider, som udbredte de yndigste dufte i atmosfæren«.

Men idyllen fik en brat afslutning!

VIII *I krig og fred*

Hverken Frederiksberg Have eller Søndermarken gik helt sporløst ud af krigen med England i 1807, selv om de lidte skader hurtigt lod sig udbedre. Der blev fældet nogle træer, men medens englænderne i Frederiksberg Have opførte sig »meget artig« og ingen af bygningerne led overlast, huserede højskotterne slemt i Søndermarken, hvor de havde opslået deres lejr, som københavnerne efter bombardementet og byens kapitulation den 7. september i store skarer strømmede ud for at se.

I Frederiksberg Allé lå der dengang kun fire, fem landsteder, som ejerne hovedkulds havde forladt, og skuespilleren og teaterhistorikeren Thomas Overskou (1798–1873) fortæller i sine erindringer »Af mit Liv og min Tid«, hvorledes folk nu benyttede lejligheden til at se sig om »i disse de riges ellers tillukkede elysier«, og da villaerne benyttedes til officerskvarterer så man, siger han »forskelligt uniformerede englændere og københavnske spidsborgere med koner og børn« færdes i ro og mag mellem hinanden, men det rigtige militære skuespil – fortsætter Overskou – mødte man først nedenfor slottet, hvor en vældig mødding ved staldbygningen var dækket med irlændernes hvide benklæder, der skulle bleges, alt medens sælgerkællinger forsynede ejerne med brændevin, og to regimenter stod opstillet til parade på bakken mellem slottet og Søndermarken, hvor skotterne jo havde opslået deres lejr. Da parken

til daglig var afspærret for publikum, benyttede dette nu lejligheden til samtidig med lejren at overbevise sig om, at rygterne om dens mange herligheder talte sandt. »Overalt, på plainerne og mellem de store stammer, viste sig et broget og for os forbausende malerisk røre. Udenfor og inde i teltene, ved de utallige geværpyramider og omkring de mangfoldige ildsteder, der vare gravede i jorden, og hvorved der uafsladeligt holdtes kjøkken, stod, gik og låe, i de smukke, røde mundringstrøier med hjelmformede casquer, tærnede skjorter, af forskelligt farvede bånd flettede gamacher og nøgne lår, de kraftige, krigerske mænd livligt grupperede med de mange fruentimmer, der vare fulgte med dem. Ja, end ikke børn savnedes der i denne pittoreske leir; flere, endogså temmelig små, løb halvnøgne omkring ved ildstederne eller vare stimlede sammen om musikcorpset, som spillede ved eremithytten . . .«.

Snart vendte de fredelige tilstande atter tilbage, og Søndermarken blev igen afspærret for offentligheden, og når kongefamilien om sommeren opholdt sig på slottet, red dronning Marie Sophie Frederikke sin daglige tur i den og undertiden holdtes der rævejagter, men nogen større interesse for den synes hoffet ikke at have næret, og dens vedligeholdelse forsømtes derfor. Plænerne benyttedes til græsning for hoffunktionærernes køer og får og til dyrkning af korn og grøntsager. Lysthusene forfaldt, og det kinesiske lysthus reduceredes til et skur. Og det berettes, at både i Frederiksberg Have og i Søndermarken fandt der talrige selvmord sted.

I modsætning til Søndermarken var Frederiksberg Have til stadighed åben for offentligheden, selv om der ofte verserede rygter om, at den skulle lukkes – sidste gang i årene efter 1814, da det blev nødvendigt at lade slotsgartneren udsende et dementi. Til haven var der dengang kun adgang fra Runddelen, hvor en såkaldt Schweitzer i livré skulle forhindre folk, der var fattigt klædte eller slæbte på store byrder samt hunde, i at komme ind i haven.

I »En gammel Herres Erindringer« mindes forfatteren Ja-

cob Davidsen (1813–91) en familieudflugt til Frederiksberg Have en sommerdag, da Frederik VI og hans familie residerede på slottet. Fortælleren, der nu var en gammel mand, huskede hvorledes familien dengang lejrede sig i græsset, og at børnene legede tagfat og skjul indtil de hørte musik ved slotstrappen: »Og så skyndte vi os ned til kanalen henad den tid, vi vidste, at kongen vilde sejle – beretter han. Det var klokken seks eftermiddag. Vi tog plads på det sted, hvor de kongelige både lå med de hvidklædte sluproere med røde skærf. Det varede ikke længe før Frederik den Sjette med prindsesserne og hele hoffersonalet kom ned fra slottet og nærmede sig stedet. Alle blottede deres hoveder med den største ærefrygt for det kgl. tog, hvor det kom forbi, og den gamle konge kastede venlige



blikke til alle sider. De gik nu ned i bådene, og lystsejladsen begyndte. I den kgl. chaluppe, hvor prindsesserne og hoffets damer befandt sig, stod kongen selv til rors. Man ler måske nu ved at høre fortælle om denne sejlads, men jeg kan forsikre Dem, at dengang lo man ikke; for jævne folk, for os og vore lige, ja, jeg kan næsten sige for alle var der noget smukt og højtideligt i dette optog, som tiltalte hjertet og følelserne . . .«. »Når sejladsen nu havde varet omtrent en time toge de kongelige over til det chinesiske lysthuus for at drikke thee – fortæller Jacob Davidsen videre i »Gamle Minder fra Frederiksberg og Vesterbro«, der udkom 1866 – og når dette var skeet, vendte de kongelige og følget på lignende måde gennem canalen tilbage til slottet . . .«.

I sommertiden var der søndag og onsdag taffelmusik på Frederiksberg Slot, og om søndagen spillede tillige regimentsmusikken, som nævnt, på terrassen. Det fortælles også, at medens regimentsmusikens tilhørere om søndagen mest bestod af den jævne borgerstand, var det de såkaldte »dannede klasser«, der om onsdagen hørte taffelmusikken gennem de åbentstående vinduer – »der var her – hedder det – et slags udstilling af de nyeste moder. Man saae damerne i kjoler med korte liv, høie pufærmer, hvis øverste deel var udfyldte med pap for at de kunde stå som små balloner, umådeligt store italienske hatte, hvis skygge var sammenbøiet over pande og øre og stod langt ud fra hovedet; man såe herrerne i kjole med korte liv, smalle skjøder og guldknapper, med vide beenklæder med rynker foran og med et ejendommeligt slags hatte enten af filt eller hestehår, som gik brede opad og vare forsynede med stor nedadgående skygger«.



Det må sikkert også betragtes som et udtryk for den yndest Frederiksberg Have nød i befolkningen, at der den 20. juni 1813 i en »nydelig pavillon i form af et tempel« åbnedes et konditori med »refraîchissements for de spadserende«. Godt en snes år senere erhvervedes det af schweitzeren Anton Josty og i dennes slægts besiddelse var det til 1937. Men stedets gamle traditioner er ikke gået tabt, for skønt Josty i vore dage er en

meget søgt og fuldt ud tidssvarende restaurant, har den ikke mistet sin særlige atmosfære, der endnu kan henlede tankerne på havens storhedstid i forrige århundredes første halvdel.

Frederiksberg Have var i modsætning til Søndermarken en folkelig park, og det var en af Frederik VI's største fornøjelser at gå civilklædt rundt i den og iagttage folk. »Han tog – fortælles det – især gjerne veien hen til en allée i nærheden af Fasangården, fordi der stode borde og bænke, hvorved familier sad og spiste. Hørte han nu en ret munter, høirøstet passieren, da stillede han sig uformærket noget borte, med hænderne på ryggen baglænds mod et træ . . ., som om han stod i sine egne betragtninger, men gottede sig så hjerteligt over at høre deres spøg, latter og sang . . .«. Naturligvis undgik han ikke af og til at blive opdaget, men skete det, gjorde han sikkert, som det i et tilfælde er berettet, tog sin kasket af og sagde: »God aften, godtfolk! Lad Dem ikke forstyrre! Det er et deiligt veir, god fornøjelse«.

Intet under, at Frederik VI blev populær, jævn og ligetil i sin færd, således som H. W. Bissen har fremstillet ham i sin statue, der 1858 blev opstillet ved indgangen til haven fra Frederiksberg Runddel.



I sit interessante skrift fra 1902, i hvilket fru Adamine Gerber (1825–1906) mindedes sine barndoms- og ungdomsår på Frederiksberg, hvor hun var født og boede hele sit liv, fortæller hun også nogle spredte træk om Frederiksberg Have, som hun dog fandt dengang ikke var »nær så kjøn som nu«. Indgangen til haven fra Runddelen – siger hun bl.a. – var meget smal og simpel, ligeså de runde bænke, som altid vare fulde, for tilstrømningen til haven har altid været stor. Og hun erindrer sig gangen forbi disse runde bænke« og op igiennem haven på en søndag formiddag, når man gik til gudstjeneste på slottet. Da så man søndagsklædte mennesker, som enten spadserede eller deltog i gudstjenesten, og den var dejlig . . .«. Og derefter var der mange, der lejrede sig i solen på den såkaldte »smørrebrødsplæne« nedenfor slottet ved staldgården og den nuværende ridebane, hvor de tilbragte en hyggelig dag i frisk luft.

I 1849 blev slottet, Frederiksberg Have og Søndermarken statsejendom, men Søndermarken, som enkelte allerede siden slutningen af 1820'rne havde opnået tilladelse til at besøge, blev imidlertid først åbnet for offentligheden efter enkedronning Marie Sophie Frederikkes død 1852. Det store bassin, der lå ud for slottet, var i årenes løb groet delvis til, men blev i 1859 genetableret som vandreservoir med et springvand i midten. I forbindelse med et vandtårn, der opførtes i nærheden, var det derefter til slutningen af forrige århundrede et vigtigt led i Københavns vandforsyning. Bassinet, der fristede mange selvmordere, blev overdækket 1890–91, og kun springvandet bevaredes. Også vandtårnet er forsvundet. Det blev bortsprængt i december 1943 under den tyske besættelse.

IX Frederiksberg Have og Søndermarken som folkelige parker

Selv om nye tider og andre skikke på mange måder ændrede det daglige livs vaner, så vedblev Frederiksberg Have og for så vidt også Søndermarken at være det traditionsprægede udflugtsmål for søndagsglade, naturelskende københavnere, der i tankerne sikkert ofte har mindedes Frederik VI's hyggelige færden blandt dem, men som Johan Ludvig Heiberg digtede:

*Den er forbi, den tid, hvorpå
din himmel,
o, Frederiksberg! med smilen såe
en vrimmel,
hvori sig flokked lav og stor
i haven,
omkring den konge, som nu boer
i graven.*

*Da klang musikken ofte fra
terrassen,
af uniformer myldred da
på pladsen.
Ei flagre nu de røde fjer
på hatten;
hver dag den samme tomhed seer,
som natten.*

Det var imidlertid ikke blot i sommerens sol og varme, man valfartede til Frederiksberg Have, men også om efteråret når vinden ruskede i træerne og bladene gulnedes og om vinteren,



når isen bandt kanalerne og sneen indhyllede haven i et næsten feagtigt skær. »Det var otte graders kulde, med klart, næsten stille vejr, lidt over kl. 2 om eftermiddagen – fortæller digteren Meir Goldschmidt – . . . Alle træerne stode med hvide grene, bedækkede dels med rimkrystaller, dels med sne . . . Hist og her skimtes på buske, når man kom ganske nær, lidt af efterårets gule løv under snedækket . . . Solen, der allerede var ved at synke, sendte i dette øjeblik gyldne stråler til træer, og derved kom en mængde små snepartikler til at tindre som lys. Grantræet så pludselig ud som et juletræ . . . På kanalen, i træernes skygge – fortsætter han – gled en mængde skøjteløbere mellem hverandre, uden stor larm, men med den særegne, dæmpede lyd, som hører den slags glæde til. Der var både herrer og damer, og på mig gjør det et højst behageligt indtryk at se damer løbe på skøjter . . .«, slutter Goldschmidt.

Dette var i vinteren 1870, og i mange år betragtedes det at være medlem af Frederiksberg Skøjteløberforening som en ret eksklusiv fornøjelse.

Når foråret kom, var det en gammel skik pinsedag at vandre ud til Frederiksberg Bakke og over byens tage se solen »danse«. Men havens demokratisering skred stadig frem, og

Eberlin, hvis bog om Frederiksberg udkom 1888, fortæller, at græsplænerne tidligere ikke var tilgængelige for publikum, og at forbudet mod at ligge på dem blev strengt overholdt, men nu, hvor det var blevet tilladt, kunne man »især på søndagsaftenerne se skarer af folk leirede i græsset omkring deres madkurve eller ifærd med at spille boldt etc. på de store plainer«. Og han glæder sig i høj grad over folkelivet og den lystighed, der er skabt, selv om græsset lider derunder, og han anfører til københavnernes ros, at munterheden ikke giver anledning til uorden eller spektakler. Det er også et fremskridt, at almindelige folk nu mod betaling kan få en sejltur på kanalerne. Egentlige offentlige forlystelser – siger Nystrøm – har der dog aldrig været arrangeret hverken i Frederiksberg Have eller Søndermarken, men i sidste halvdel af forrige århundrede blev grundlovsdag dog i adskillige år fejret med fyrværkeri på plænen foran slottet, og senere har Socialdemokratiet ofte afholdt sine grundlovsfester i Søndermarken.



I 1925 indviedes i denne en mindehøj til erindring om dem, der udvandrede og aldrig kom tilbage med en skulpturel udsmykning af billedhuggeren Anders Bundgaard, og i 1953 opstilledes i begyndelsen af Norske Allé ud for slottet billed-



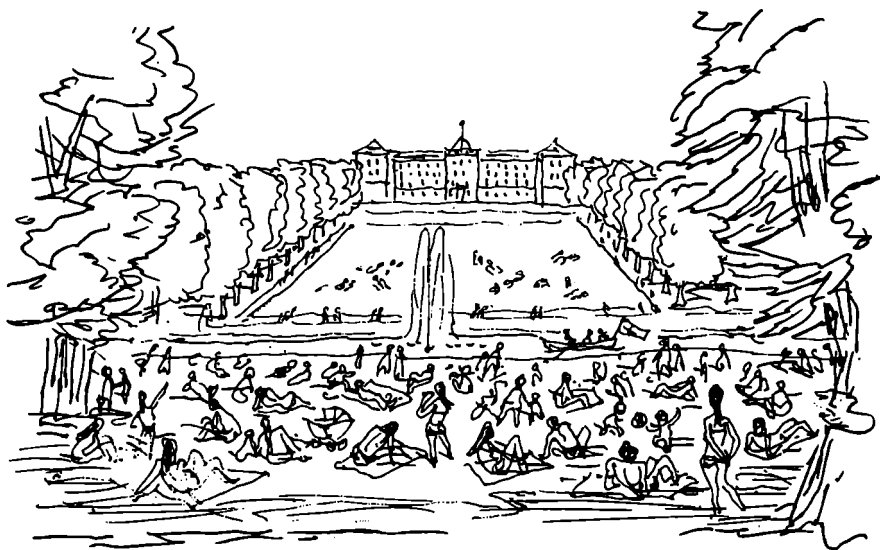
huggeren Julius Schultz' statue af Oehlenschläger, der siden 1897 havde stået på den nuværende Rådhusplads:

*Hvad var han vel sin Søndermark foruden?
Den unge Oehlenschläger! Rank og fri
vi ser ham komme fra en løvrig sti,
hvor han og Steffens slentred med hinanden,*

har Sophus Clausen med rette givet udtryk for i sit digt om »Frederiksberg«.

I den modsatte ende af Norske Allé ved indgangen fra Pileallé ses Vilhelm Bissens statue af en anden kendt Frederiksbergborger, den nationalliberale politiker og minister C. C. Hall, der fra 1840 til sin død 1888 havde sit hjem i Ny Bakkegård ved den nuværende Bakkegårds Allé.

Folkelivet i nutidens Frederiksberg Have har den nylig afdøde tegner og forfatter Ebbe Sadolin, der har betegnet sig selv som parkoman, skildret i sin smukke bog: »Vandringer i Frederiksberg Have«, som udkom 1978: »Her mødes – skriver han – alderdom med havens ungdom en sommersondag på en af de store plæner, hvor et ensomt århundredgammelt fyrretræ skuer ud over de mange soldyrkere.



Selv om påklædning og især afklædning har ændret sig siden Oehenschlägers dage, så kunne motivet godt svare til disse linjer fra et af hans Frederiksbergdigte:

*»Jeg elsker denne vrimmel
og deler glad med andre
din salighed som trives i mit eden«.*

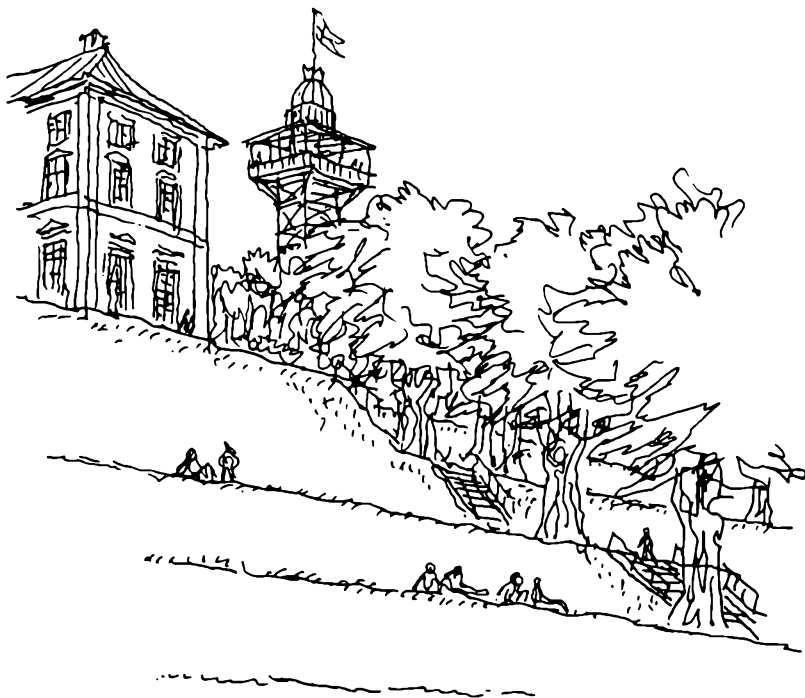
Således forenes nutid med fortid – mener Sadolin med rette og det gælder også Søndermarken, hævder han, selv om den i vore dage er »mere åben end nogen anden af vore hjemlige parker, for ingen form for gitterværk, ståltrådsnet eller mure forhindrer nogen i at vandre ind mellem dens buske og træer hverken ved dag eller nat«, og i snevejr fortæller han videre, »er de populære kælkebakker et højtelsket terræn for de ind-

fødte i Valby og Frederiksbergs nærmeste omegn, og der er skiløbere og kælkende personer af alle aldersklasser og et interesseret tilskuerspublikum«.

Et vers i Sigfred Pedersens digt om »Søndermarken« kan næsten virke som en illustration hertil:

*Mindehøjen – kælkebakken.
Tusind minder blunder her.
Ingen tur er skøn som denne
mellem Søndermarkens træer.*

En omtale af de to parker, Frederiksberg Have og Søndermarken ville være ufuldkommen uden at nævne, at de begge men især Frederiksberg Have lige fra de blev anlagt og op til nutiden har frembudt strålende motiver for talrige kunstnere. Nogle af de ypperste parkbilleder skyldes således malere som Elias Meyer, S. L. Lange, Hans Hansen, Eckersberg, Heinrich Buntzen og yngre som Fritz Syberg, Svend Hammershøj og Axel Bentzen – for blot at nævne nogle få blandt de mange.



X Zoologisk Have som afløser af det tidligere menageri

På hver sin side slottet lå som tidligere nævnt to små indhegnede dyrehaver, »Hvide Dyrehave« mod øst og »Brune Dyrehave« mod vest. Den sidste omdannedes i 1785 til en planteskole for frugttræer, men en strimmel af den, hvor Schweitzerhuset og Apistemplet er beliggende, blev inddraget i Frederiksberg Have ved dens omlægning 1798–1802. Desuden fik Frederik VI's ældste datter, prinsesse Caroline i 1826 overladt et stykke jord bag Apistemplet, der lå indkilet i planteskolen, og skabte her omkring den store dam en smuk have med et lysthus. Ved siden af den fik hendes søster, prinsesse Vilhelmine Marie nogle år senere i 1832 også en have med et lysthus. Begge søstre havde tidligere haft hver deres blomsterhave i Søndermarken, men de lå lidt for langt fra slottet til at de kunne have nogen virkelig fornøjelse af dem. Ved siden af prinsesse Carolines have lå i øvrigt en mindre have, som den gamle Oehlen-schläger disponerede over til sin død 1827.

Efter dronning Marie Sophie Frederikkens død 1852, da kongehuset havde givet afkald på slottet, havde prinsesserne heller ingen interesse i at bevare deres haver. Dette kom ornitologen dr. phil Niels Kjærbølling (1806–71) til gode.

Kjærbølling var oprindelig uddannet som lærer, men da hans studier af naturen og dens planteliv 1843 resulterede i udgivelsen af en »Håndbog i Blomster og Friluftsgartneri«, opgav han lærergerningen og blev i stedet leder af det jysk-fyn-



ske have-selskabs forsøgshave ved Snoghøj og redaktør af dets haveavis. Halvandet år senere blev han tilsynsførende ved driverierne på herregården Tirsbæk, og 1847 påbegyndte han udgivelsen af en større samling fugletavler under titlen: »Ornithologia Danica. Danmarks fugle«. 1848 flyttede han til København, hvor han fik overdraget pasningen af Christian VIII's fuglesamling på Amalienborg og i øvrigt ernærede sig ved at handle med fugle og andre naturgenstande, samtidig

med at han arbejdede videre på sit store fugleværk, som med tekst og 104 tavler udkom 1856 under titlen »Icones ornithologicae Scandinavicae«.

1852 var Kjærbølling blevet dr. phil. ved universitetet i Jena, og på grund af sit kendskab til zoologiske haver i Tyskland lykkedes det ham i juli 1859 at få overladt prinsesse Vilhelmine Maries have, hvor den første zoologiske have i Danmark åbnedes allerede i september.

Når Zoologisk Have kom til at ligge i en del af Frederiksberg Have, var det for så vidt en gammel tradition der blev genoplivet, for til det oprindelige haveanlæg havde jo i sin tid hørt et menageri, der menes at have ligget i nærheden af Jostys nuværende restaurant. Som tidligere nævnt blev det nedlagt 1768, men mindet om det levede længe i folks erindring, fortæller »fuldmægtig Petersen« d.v.s. Jacob Davidsen i sin hyggelige bog: »Gamle minder fra Frederiksberg og Vesterbro«, som udkom 1866, for

*Dér grumme bjørne ses, her afrikanske løver
for kongens løve – mod og helte – fod sig bøjer,
her gridske tigrer går udaf Armenien
og mange rare Dyr fremsendt af Indien,*

havde Jens Bergendahl skrevet i et fødselsdagsdigt til Frederik IV i 1705.

Med dette menageris brogede dyrestand kunne Kjærbøllings nyåbnede zoologiske have naturligvis ikke måle sig.

Haven var indhegnet, og i prinsessens lysthus, som stadig lå her, opstilledes foreløbig en del udstoppede fugle, men snart efter blev der indrettet et konditori for havens gæster og i resten et abehus. Dette blev dog atter nedlagt og hele bygningen indrettet til restaurant og udvidet med en veranda. I 1897 blev den nedrevet, da en ny og mere tidssvarende var blevet opført ud til Roskilde Landevej.

Selv om sommeren var langt fremskreden, da Kjærbølling 1859 fik haven overladt, lykkedes det ham dog at få den åbnet,

inden efteråret for alvor satte ind, som det fremgår af en annonce i datidens aviser, hvori det meddeles, at den vil blive åbnet »for det ærede publikum« tirsdag den 20. september 1859, og at der vil blive adgang til den hverdage fra kl. 10–18 og søndage fra kl. 12–18 mod en mindre entré på 16 skilling for voksne og det halve for børn.

Indretningen var foregået i et hastigt tempo, og da pengene var små, måtte Kjærbølling i flere tilfælde nøjes med tremmekasser til dyrene i stedet for bure, ligesom svømmefuglene og havens sælhund i mangel af et bassin måtte klare sig med spande og baljer.

Kritiken var da heller ikke Kjærbølling gunstig, selv om pressen fandt ideen god, men »Flyveposten« betragter dog kun samlingen »som en begyndelse til en zoologisk have«. »Den righoldigste deel deraf – påstår avisen – er de levende fugle; der findes flere smukke eksemplarer af ørne, og ugler i næsten alle variationer . . . Desuden findes blandt andet tre islandske blåe ræve, tvende danske ræve og en meget tam sælhund . . .«.

Knapp så rosende var »Fædrelandet«. Efter nogle almindelige beklagende bemærkninger over havens tilstand udtaler bladet: »Det er et bedrøveligt skue, at see en snes store fugle indespærrede i snævre kasser med jernstænger for; det er et sørgeligt syn at see en smuk rovfugl sidde således indeklemt med blodige, sårede vinger. Det er et frastødende syn at see en sælhund vælte sig om i en smule snavset og plumret vand, på bunden af en slags vadskebalje, eller en skildpadde pakket ned i en almindelig køkkenspand; og det er beklageligt nok at se ræve agere lænkehunde . . . og bladet spørger med hvad ret Kjærbølling kalder dette en Zoologisk Have, hvor dyrene i modsætning til et menageri skal have så stor frihed, som det er muligt at give dem og leve under forhold og i omgivelser, der nærmer sig den natur, de er vant til at leve i.

»Fædrelandet« anlægger her et helt moderne syn på en zoologisk haves indretning. Kjærbølling forsvarede sig så godt han kunne og håbede »inden få år at kunne eie en zoologisk

have, der i det mindste, hvad danske og nordiske pattedyr og fugle angår, skal besidde videnskabeligt værd og interesse«. Han nærede intet ønske om at konkurrere med de zoologiske haver i London og Paris, som kritikken havde henvist til, da de efter hans mening ikke kunne blive forbillede »for den beskedne virksomhed, der med ærlig villie stræber efter det opnåelige, og for vore forhold passende og tjenlige«. Den skal dog i de knap to måneder, den indtil den 13. november 1859 var åben, have haft et rimeligt godt besøg.

I løbet af vinteren lykkedes det Kjærbølling at få anlagt et lille vandbassin, den såkaldte »vaderpark«, og i 1861 udvidedes haven mod øst med prinsesse Carolines tidligere have, hvis dam var velegnet som svømmepark for havens mange nordiske svømmefugle. I et af dens hjørner fik sælhunden anvist plads i en lille tremmeindhegning, men da det var for dyrt at fodre den om vinteren, blev den dræbt og en ny anskaffet ved hver sæsons begyndelse, hvilket var betydelig billigere. En ny udvidelse af haven med et stykke af »Brune Dyrehave« fandt sted 1867, og med sine smalle snørklede gange gjorde den nu et langt større, mere afvekslende og fornøjeligt indtryk end dens tre tønder land berettigede den til. Desuden var næsten alle tremmebure efterhånden blevet erstattet af venlige og smukke bure, der klædte haven, og i hvilke dyrene også må have befundet sig betydelig bedre. Således mindede løveburet om et stort lysthus, hvor rovdyrenes bure lå bagerst i en slags veranda med facadevinduer, der kunne fjernes om sommeren. Det endte sine dage som snedkerværksted.

Havens første løve fik et næsten fornøjeligt eftermæle. Den endte nemlig sine dage som udstoppet reklamefigur hos en bundtmager på Østergade, hvor

*»Alle Østergades løver det gjort ondt har,
at sin løvegrav den fandt hos en buntma'er«.*

Glansnummeret i Zoologisk Have var imidlertid aberne, hvis bur var bygget sammen med et konditori. Om en af aberne,

»Gamle Jacob« kaldet, gik der mange frasagn. Ikke blot skal han have tyranniseret de andre aber, men i ligeså høj grad var han frygtet af de besøgende, fordi han lå på udkig efter damehatte og parasoller, som han rev til sig i et snuptag og pillede fra hinanden, hvorefter han fordelte byttet, der i reglen bestod af tøjblomster, til de andre aber – til lige stor fornøjelse for dem som for de tilskuere, det ikke gik ud over!

Med årene blev Kjærbøllings have stadig mere tillokkende, dyrebestanden voksede og foruden hjemlige arter omfattede den efterhånden ikke blot løver og aber, men alle slags rovdyr, tamdyr, fugle etc., så havde der ikke været noget særligt at se på, da den i sin tid åbnede, havde den blot en halv snes år senere udviklet sig til at blive en af hovedstadens virkelige seværdigheder. Men luften i den var ikke altid lige god. Kloaksystemet var primitivt og bestod i flere tilfælde kun af et afløbsrør, der fra burene førte urin og andet affald ned i en åben beholder bag disse, som først blev tømt, når de truede med oversvømmelse!

Kort efter nytår 1871 afgik Kjærbølling godt 64 år gammel pludselig ved døden og efterfulgtes som leder af sin søn, Frederik Hugo Kjærbølling (1844–1904), der allerede i adskillige år havde været hans medarbejder. Ordningen blev dog kun midlertidig, for 1872 blev Zoologisk Have overtaget af et aktieselskab og familien Kjærbølling udkøbt, men F. H. Kjærbølling fortsatte ikke desto mindre som havens inspektør. Haven omfattede da 51 arter af pattedyr fordelt på 83 eksemplarer og 123 fuglearter repræsenteret ved 350 eksemplarer.

I de følgende år udvidedes Zoologisk Have med den sidste rest af »Brune Dyrehave«, således at den allerede 1873 omfattede i alt ca. 13½ tønne land, som aktieselskabet lejede af staten for et tidsrum af 50 år, men lejen blev dog hvert år eftergivet det.

Hovedindgangen var fra Roskilde Landevej, men da aktieselskabet havde fået overdraget Apistemplet etableredes 1873 gennem dette en indgang fra Frederiksberg Have, og i

slutningen af 1890'erne blev der desuden indrettet en indgang fra Fasanvejen, der i 1905 af arkitekt C. V. Thomsen fornyedes med en pompøs trappe, der imidlertid forsvandt i forbindelse med Fasanvejens omlægning 1926.

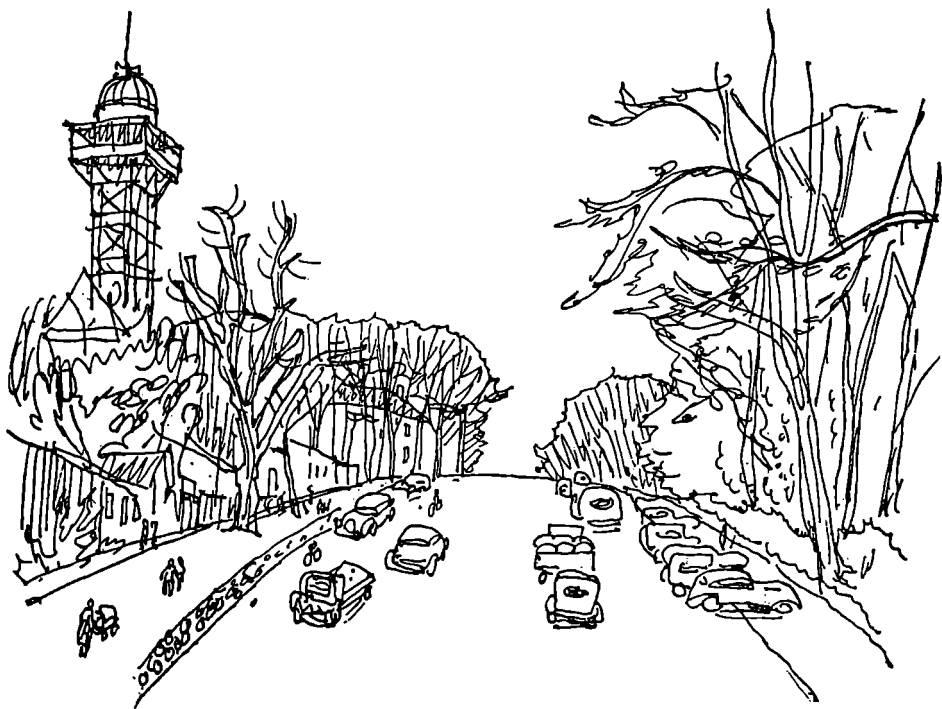
På mange måder gennemgik Zoologisk Have i disse år en fornyelse. Der opførtes en bolig til inspektøren, et abehus i orientalsk stil og flere andre dyrehuse, deriblandt et rovdyrhus og en rovfuglevoliere. Dette var naturligvis ikke gratis, og da direktionen ikke kunne komme til rette med Kjærbølling, tog denne allerede i 1874 sin afsked. De følgende år vekslede inspektørerne hyppigt, indtil C. A. Hofman Bang i 1889 tiltrådte stillingen. Han holdt ud i ti år og blev et par år før han tog sin afsked 1897 udnævnt til administrerende direktør.

1878 fik haven en rigtig bjørnegrotte, men den var desværre lagt så uheldigt, at dyrene ingen sol kunne få, og først i 1902 blev der rådet bod herpå ved at forsyne den med store solåbninger mod syd. I 1904 – hedder det videre – fik isbjørnen »ikke blot en mage, men også en stor solrig indhegning med klippeparti og svømmebassin«. Spørgsmålet er så blot, hvad den har sat størst pris på?

Allerede 1891 var det knap tyve år gamle abehus blevet erstattet med et nyt og langt mere kostbart, men da dyrene i dette ingen mulighed havde for at komme ud i frisk luft, blev det fem år senere udvidet med udvendige bure. I det hele taget synes man ikke at have haft megen forståelse for nødvendigheden af, at dyrene skulle have både lys og luft, for det samme var tilfældet med et papegøjehus, der i 1885 var blevet opført i forbindelse med en fasanvoliery, og derfor allerede 1907 måtte erstattes af et nyt hus for tropiske fugle i det hele taget.

1897 opførtes, som nævnt, restauranten ud til Roskilde Landevej, der skyldes arkitekten Kristoffer Varming, og som senere er blevet ombygget og moderniseret flere gange. De mange nybygninger gavnede naturligvis ikke havens økonomi, hvor nødvendige de end var, og havde man ikke af og til fået nogle dyr foræret, som i 1878 to unge elefanter, havde Zoolo-

gisk Haves fremtid tegnet sig meget sort. F.eks. havde man i 1877 kun råd til at anvende 455 kr. til indkøb af dyr, og selv på baggrund af pengenes betydelig større værdi dengang, kunne det aldrig blive til nogen stor sum. Naturligvis hjalp det noget, at haven fra 1883 fik et årligt tilskud af staten – på den betingelse, at døde dyr skulle afgives til de offentlige samlinger, og at studerende, kunstnere og elever i folkeskolen og deres lærere skulle have gratis adgang til den.



1905 fik haven et virkeligt trækplaster med arkitekt Th. Hirth's nye udsigtstårn, hvis konstruktion jo mindede stærkt om Eiffeltårnets, selv om det er bygget af træ.

En halv snes år tidligere havde Zoologisk Have sluttet overenskomst med dyrehandler Carl Hagenbeck i Hamburg, som den tidligere havde handlet med, om på visse betingelser at udstille sjældne dyr og lade københavnernes få lejlighed til at se hans dressurgrupper. Dette medførte naturligvis et vældigt opsving i besøgstallet, og entréindtægten nåede i 1896 110.000 kr. For første gang præsenteredes københavnernes for store

grupper af rovdyr, som blev fremvist af to drevne dressører. I en kort periode var andre sjældne dyr også udstillet, deriblandt en chimpanse, en orangutan, flyvehunde, myreslugere og mankeulven.

1899 var indtægten den samme, men denne gang skyldtes det et meget virkningsfuldt »Nordpolspanorama« med en flok isbjørne, der hviler sig på nogle sne- og isklædte klippestykker ved kanten af et vandhul. Men havens økonomi var dog fortsat dårlig, da nybygningerne havde været for kostbare. Da man heller ikke havde råd til at vedligeholde de gamle, var haven i en temmelig dårlig forfatning, da den navnkundige journalist og forfatter Julius Schiøtt (1856–1910) i 1899 tiltrådte som direktør. Med stor energi tog han fat på at få genvakt publikums interesse for Zoologisk Have, og allerede i sæsonen 1900 kunne han glæde sig over et besøg på 313.613 gæster. Det skyldtes ikke blot, at han som tidligere i samarbejde med Hagenbeck havde præsenteret publikum for særlig udvalgte dyregrupper – blandt dem dresserede søløver og sæler med en dresseret hvalros som primadonna – men især på grund af den såkaldte kirgiserkaravane, som Hagenbeck i øvrigt også havde fremskaffet.

Muligvis har Schiøtt i den forbindelse kunnet lære et eller andet af Tivoli, hvor panoramaer og optræden af vilde dyr længe havde vakt berettiget opsigt – »og skønt Tivoli til tider har været et helt menageri af vilde dyr, ved ingen dog at fortælle om børn spist af ulve, mænd knust af elefanter eller kvinder dræbt af tigre; det styggeste noget dyr har gjort derinde var at spytte efter et medlem af bestyrelsen; men det var undskyldeligt siden dyret var en lama . . .«, fortælles det i Axel Guthmann og Anton Melbyes bog om Tivoli.

På sin vis føjer Zoologisk Haves »Kirgiserkaravane« sig smukt til den række optrin fra fjerne eksotiske lande, som tiden yndede og som da heller ikke var uden etnografisk interesse. Med sig bragte kirgiserkaravanen »sine mærkelige filltelte og deres østerlandske udstyr, (sine) talrige fedthalefår, kameler,

heste og jagtørne. Forestillingspladsen blev en steppe, hvor kirgiserne daglig brød op med teltene, læssede dem på dyrene og den tunge steppevogn, drog afsted under monotone sange, slog lejr og rejste telte på ny, malkede hopperne, kogte mad ved lejrilden, vævede tæpper, opførte vilde ridt som jockeyryttere i cirkus. Og på tribunen optrådte deres medicinmand i fantastisk udstyr og trådte en ekstatiske dans, mens til andre tider et pragtfuldt bryllupstog drog pladsen rundt . . .«.

Det var derfor ikke så mærkeligt, at deres optræden blev en virkelig succes, som ikke alene resulterede i det store besøg, der allerede er omtalt, men i at billetindtægten steg fra 103.000 kr. i 1899 til 136.000 i år 1900 – og 33.000 kr. var dengang virkelig mange penge!

Vinteren 1901 engageredes en lappekaravane, og sneen i januar og februar gjorde dens optræden endnu mere livagtig. »Der kørtes med ren, og til afveksling med grønlandske hunde«, oplyses det. I april optrådte en isbjørnegruppe, og i maj elefanter, men årets største succes blev sommerens indierkaravane, hvori fakirer, bjørnetrækkere, sabelslugere og jonglører på en svajende bambusmast udførte uforlignelige numre og bragte billetsalget op på næsten 138.000 kr.

I 1901 fik haven desuden en virkelig attraktion i en kæmpeøgle af gips, der var modelleret af billedhuggeren Alexis Møller, men skrøbelig som den var, styrtede den pludselig sammen i juni 1903.

Sidste gang fremmede folkeslag optrådte i Zoologisk Have var en japanerkaravane i 1902, som bestod af »dygtige kunsthåndværkere, syngende og dansende geishaer, kulier med deres tohjulede rickshaws, en fisker, en jonglør, en taskenspiller, to fægtere og to brydere, som gav opvisninger i den berømte japanske brydning . . .«.

På forhånd skulle man tro, successen også denne gang måtte være i hus, men uheldigvis var denne sommer meget regnfuld, så besøget svigtede, og entreindtægten faldt derfor til 113.000 kr. Følgelig besluttede man at afskaffe disse karavaner og i

stedet anvende de penge, der kom ind, til forbedringer og nyanskaffelser, d.v.s. til »sjældne dyr og varige arrangementer«, deriblandt et stort friluftsbur for aber og bjørneunger, som blev bygget over nogle store piletræer, og hver sommer befolkedes det af 20–25 kraftige aber, især unge bavianer, og 5-6 bjørneunger, som tumlede sig på gulvet, i grenene, i klatretovene og i hængekøjer – til stor fornøjelse både for dem selv og for publikum. Desuden indrettedes der ind mod Frederiksberg Have tre meget store bassiner, af hvilke det midterste, der var udstyret med en grotte, var beregnet til sæler og søløver, medens isbjørnene og en thibetansk bjørn fik overladt det østre og pingvinerne senere det vestre. Nye bygninger bidrog hvert år til at give Zoologisk Have en stigende international anseelse, og allerede 1908 havde den et besøgsantal på godt 370.000. En medvirkende årsag hertil var uden tvivl de koncerter, der om sommeren afholdtes i haven, som fra en beskedent begyndelse nogle få timer søndag og torsdag i 1880 udviklede sig til daglige koncerter med et større blandet orkester, der fra 1899 lededes af komponisten Olfert Jespersen.

Det skete også, at fremmede orkestre gav koncerter i haven som f.eks. det russiske kejserlige ekvipage-orkester, ligesom kendte sangere undertiden lod deres røster høre til glæde for tilhørerne, der ofte kunne beløbe sig til et par tusind. Til havens stigende popularitet bidrog desuden en lang række mindre udstillinger, som i 1903 en udstilling af amatør-fotografier af havens dyr, hvortil senere sluttede sig bl.a. en fiskeri-, en katte- og en hundeudstilling m.fl.

Samtidig øgedes havens egen dyrebestand og dyrenes huse udbyggedes. I 1914 opførtes et elefanthus og et lille rovdyrhus i 1923, fem år senere ombyggedes abehuset fra 1891 som begyndelsen til en modernisering af Zoologisk Have i stil med Hagenbecks berømte dyrepark ved Hamburg. Med Frits Schlegel som arkitekt opførtes således 1950–52 to store bjørnegrotter, men i længden blev det areal Zoologisk Have disponerede over for lille, og i 1953 søgte man at råde bod herpå ved

at overlade den et stykke af Søndermarken, og den ny afdeling, som især var beregnet for nordiske dyrearter, blev forbundet med den gamle have ved en tunnel under Roskildevejen.

I de senere år under den nuværende direktør Bent Jørgensens ledelse er en ny modernisering af haven blevet indledt. Alligevel vil det fortsat være naturens vildskab, der giver genlyd mellem dens mange bygninger:

*Der lyder urskous- og ørkontoner
og snøft fra floder i denne park,
det gør og galer fra alle zoner
i denne have og Noahs ark!
Men lad dem snøfte og gø og gale –
jeg søger hvile hos dyr i dvale.*

Dette digt af Otto Gelsted giver i virkeligheden et udmærket lille glimt af Zoologisk Have og dens særpræg!



XI Haveselskabets Have

Det var ikke noget ringe areal de kongelige lysthaver indtog. Medens »Brune Dyrehave« og prinsesserne Caroline og Vilhelmine Maries haver lå vest for slottet, havde dronning Marie Sophie Frederikke sin have øst for dette, og nedenfor bakken, hvor »Den hvide Dyrehave« havde ligget, lå nu ridebanen, staldene og forskellige frugthaver og ud til Pileallé nogle små funktionærboliger, der i tidens løb vandt ry som folkelige traktørsteder, som under navnene: Krøger's Have, M. G. Petersen's Familiehav og Hansen's gamle Familiehav har bevareret deres popularitet. »Smørrebrødsplænen«, som plænen ved ridebanen og staldene i sin tid kaldtes, fordi københavnernes



som oftest nød deres medbragte smørrebrød på den, grænsede op til de omtalte frugthaver, hvor bl.a. Københavns Boldklubs tennisbaner og Haveselskabets medlemshaver nu er beliggende. Bag Storm Petersens Museum på hjørnet af Runddelen og Pileallé, på Haveselskabets nuværende grund, lå Frederiksbergs ældste kirke, der var bygget 1654, og dens tilliggende kirkegård, medens Prinsens Gårds tidligere søndre sidefløj, der endnu er bevaret ved indgangen til Frederiksberg Have, tidligere var drivhus, men nu er kontor for Danmarks Naturfredningsforening og Haveselskabet, men desuden rummer en meget besøgt restaurant.



Mellem denne bygning og frugthaverne lå de kongelige væksthuse, der var en af Frederiksberg Haves store seværdigheder. »De overgå i henseende til orden og skønhed næsten al forestilling,« udtaltes det 1807. »Det er et fortryllende syn om vinteren – hed det – at se bier og sommerfugle flyve her fra blomst til blomst,« men skønnest var drivhusene i det tidlige forår, når alle planter og de sjældneste frugttræer stod i blomst. Når dette kunne lade sig gøre, skyldtes det at der i

drivhusene var en nogenlunde konstant temperatur på nogle og tyve grader.

Samtidig med at slottet i 1852 blev statsejendom udskiltes driverierne og frugthaverne fra den egentlige lysthave, og i 1882 overtoges størsteparten af dem af Det kgl. Haveselskab, der siden 1837 havde haft sine haver længere inde på Frederiksberg omkring den nuværende Haveselskabsvej mellem Kingosgade og Runddelen ved Skt. Thomas.

Initiativet til Haveselskabets stiftelse var uden tvivl et udtryk for datidens trang til igen at kunne glæde sig efter de urolige krigsår i begyndelsen af forrige århundrede og de vanskelige økonomiske forhold, der var fulgt i deres kølvand. Det mener i hvert fald overgartner Jens Jørgensen i sit anonymt udgivne festskrift om Haveselskabets Have ved dens 100-års jubilæum 1930.

Man var ikke længere tilfreds med blot at nyde hjemmets hygge indendørs, man ville også ud i naturen, man lå i stigende antal på landet om sommeren, og man glædede sig over de skiftende årstiders indvirkning på vegetationen. Videre kredse end før havde havekunst som hobby, og Frederiksberg, der havde bevaret sin landlige karakter, blev i endnu højere grad end tidligere et populært mål for københavnernes større og mindre udflugter udenfor de skærmende volde, for endnu lå jo både Frederiksberg Have og Søndermarken omgivet af frodige marker og enge. Dette var sikkert også en af årsagerne til, at Frederiksberg i 1837 blev hjemsted for »Selskabet til Havedyrkningens Fremme«.

Det var som tidligere omtalt stiftet 1830 af en kreds af blomstervenner med chefen for prins Christians (VIII's) regiment, oberst Frederik Julius d'Origny i spidsen under navnet: »Selskabet til Blomsterkulturens Fremme«. Dets interesse var, som navnet antyder, oprindeligt kun blomstrende haveplanter og potteplanter, som ikke behøvede drivhuspleje om vinteren. At blive medlem af dette selskab blev de første år anset for noget eksklusivt. Om sommeren holdt det et ugentligt møde –

den første mandag i hver måned var dette henlagt til Botanisk Have, der dengang lå bag Charlottenborg, medens man de øvrige mandage samledes hos den kendte gartner I. E. Ohlsen på Østerbro.

I 1833 – samme år det afholdt sin første udstilling – lejede det af en anden Østerbro-gartner Danckert, hvis ejendom lå mellem Sortedams Søen og Trianglen, 1½ tønde land mod at han forpligtede sig til at beplante det efter medlemmernes ønske og desuden overvintre deres planter. Ved de ugentlige sammenkomster gik det meget stilfuldt til, og der blev serveret te – også i de første år efter selskabets flytning til Frederiksberg.

Da det 1834 udvidede sit virkefelt til foruden blomster også at omfatte frugttræer, buske og grøntsager ændredes dets navn, som vi har set, til »Selskabet til Havedyrkningens Fremme«. Samtidig mistede det lidt af sin eksklusive karakter og fik desuden til dets fordel et lidt mindre amatøragtigt præg. I det nævnte festskrift ved dets 100-års jubilæum i 1930 får man et lille indtryk af dets betydning og indsats ved at læse en udtalelse, der er hentet fra dets beretning for 1834 – det år selskabet oprettede et blomsterudsalg ved Holmens Kanal: »For at etablere (et sådant) blomsterudsalg i København – hed det – der i begyndelsen af 30'erne hersteds endnu var noget ganske nyt, viste det Classenske Fideicommiss og Landhusholdningsselskabet den imødekommenhed dertil at bevilge 100 og 150 rdlr. Derved og ved at udskrive et extra medlemsbidrag på 4 rdlr. og 48 sk. sattes selskabet i stand til at leje et lokale til udsalg af blomstrende potteplanter, hvor handelsgartnerne »gratis« kunde hensætte de til forhandling bestemte planter«.

Samtidig tog selskabet initiativ til udgivelse af et tidsskrift om havevæsenet, da »den tiltagende sans for samme stedse gør savnet af et sådant meddelelsesmiddel mere føleligt«. Det lykkedes da også i ni år, indtil det 1843 gik ind, hvert år at få udgivet et bind af dette.

Året efter afholdt selskabet 1835 en blomsterudstilling i et telt i Botanisk Have, efterfulgt af en udstilling det følgende år i

dets have på Østerbro og af en georgineudstilling i Herkulespavillonen i Kongens Have.

På baggrund af selskabets blomsterudsalg og dets smukke udstillinger virker det ganske fornøjeligt i Illustreret Tidende for 1869 at se en reklame for G. V. Knipschildt's blomsterforretning, Frederiksberggade 13, der viser hvilken udvikling der var sket i de mellemliggende 35 år, for det var lykkedes indehaveren her at skabe »et i sit slags enestående interiør, så at det endog overgår lignende i udlandets største hovedstæder, ja, selv Baron i Paris«, der utvivlsomt har været en af datidens fornemste blomsterforretninger!

Uagtet selskabet med gartner Danckert på Østerbro havde indgået et lejemål på seks år, nærrede det dog fortsat et brændende ønske om at blive sin egen herre, og da det ved aktietegning var lykkedes det at indsamle 1098 rdlr., erhvervede det i 1837 i forståelse med Danckert et areal på 3½ td. land af den såkaldte studevang ved den allerede nævnte Haveselskabets Vej mellem Frederiksberg Allé og Vesterbrogade, hvor den ny have blev anlagt af gartner Mørch ved Botanisk Have og slotsgartner Rudolph Rothe. Til arbejdet benyttedes slaver (d.v.s. fængselsfanger), og det kan måske derfor lyde lidt pudsigt, at det udvalg, der var blevet nedsat til at lede anlæget, i sin betænkning anførte, at »den, som selskabet overdrager udførelsen af arbejdet, må finde sin løn i det ham overdragne, ærefulde hverv og søge sin tilfredsstillelse i med de færreste midler at udrette så meget, som der efter omstændighederne kan udrettes«. Om slaverne så har haft den rette indstilling er jo nok et spørgsmål.

Formålet med den ny have var som på Østerbro »at opelske sjældne planter og derved udbrede sandsen for haveculturen, samt tillige at afgive et behageligt samlingssted om sommeren for Haveselskabets medlemmer og deres familier«, udtaler Jacob Davidsen i »Gamle Minder fra Frederiksberg og Vesterbro« og tilføjer: »Denne have er under dygtige gartneres tilsyn bleven et sandt mønster for havekunsten; de her jevnligt af-

holdte blomster- og frugtudstillinger med tilhørende udlodninger have i almindelighed været meget smukke, og det kan med grund antages, at såvel disse som hele havens øiemed have bidraget til at give gartnerkunsten hos os et hidtil ukjendt opsving . . .«, og han slutter meget tidstypisk med at sige, »at den virksomhed, som her udfoldes, stille og bramfri, har en nok så dyb og indgribende betydning i henseende til sindets modtagelighed for det skønne i naturen, i henseende til det botaniske studiums udvikling, som det udbytte, akademiske lærestole og Landbohøjskolen formåe at bringe«. Efter haps opfattelse er det også »som selve de i alléen liggende ejendomme nyde godt af den nævnte haves nærhed og beflitte sig på ved smukke og ziirlige gartneriske anlæg at træde i concurrence med deres forbillede«.

1880 fejrede haven sit 50-års jubilæum og dens navn ændredes til »Det kongelige danske Haveselskab«, og samtidig fik den tilladelse til at flage med splitflag.

I en artikel fra 1929 i tidsskriftet »Haven« har handelsingartner F. Andersen i Nykøbing Falster under titlen: »Minder fra en svunden tid« skildret Haveselskabets Have som han oplevede den som 15-årig gartnerlærling i 1857 hos dens daværende gartner J. A. Bentzien. Der fandtes i den – fortæller han – »to drivhuse, et koldhus og et formeringshus«, og der blev årlig holdt tre udstillinger, og på den sidste om efteråret udstillede forskellige gartnere og landmænd bl.a. prøver på deres frugter. Med megen lune beretter han også, at der i august og september »i georginetiden« blev uddelt buketter til medlemmerne. »Man må undres – skriver han – at folk inde fra byen gad hente dem; der kom tjenere, jomfruer og piger som mod tilbørlig legitimation fik buketterne«.

Som gartner efterfulgtes Bentzien efter at være blevet knyttet til Landbohøjskolens Have ved Bülowsvej 1864 af gartner I. C. Olsen. Under ham oplevede Haveselskabets Have en glansperiode, og to år efter 50-års jubilæet flyttedes den til sin nuværende plads, men selskabets formål ændredes ikke. Nu



som tidligere skulle det »virke for havebrugets og havekunstens fremme«. Dette opnås især ved en efterlignelsesværdig drift af selskabets haver, der ligesom deres væksthuse omfatter en betydelig samling af både sjældne og mere almindelige planter. Desuden afholdes i den såkaldte Brøndsal vekslende udstillinger til belysning af havekunsten, men også kunstudstillinger og desuden er selskabet medudgiver af tidsskriftet »Haven«, der i årenes løb har haft stor betydning for dets medlemmer.

XII Mellem Frederiksberg Runddel og Rådhuset

Som vi har set lå Frederiksbergs ældste kirke bag Storm Petersen Museet i Haveselskabets Have, indtil den 1732–34 erstattedes af den nuværende Frederiksberg Kirke. Kirkegården, der anlagdes samtidig, kan vel ikke i egentlig forstand betragtes som et rekreativt område, men ligesom på Assistens Kirkegård kan en spadseretur på den virke som en vederkvælgelse og som en genoplevelse af guldaldertiden, da mange af tidens berømtheder her har fundet deres sidste hvilested, og en



vandring derfor kan være det samme som at kaste et blik i historiens billedbog. Foruden Kamma og Knud Lyne Rahbek, berømt for deres gæstfrihed i Bakkehusets trange stuer, ligger digteren Adam Oehlenschläger, juristen A. S. Ørsted, flere



skuespillere, kunstnere, deriblandt Storm P. – digtere og en lang række kendte som ukendte Frederiksbergborgere begravet på den hyggelige kirkegård, som trods gentagne udvidelser stadig ligger som en fredelig have, adskilt fra denne verdens

larm af den smukke mur langs Frederiksberg Allé og Pileallé. Stemningen på kirkegården en oktoberdag i løvfaldstiden har ingen vel skildret bedre end Johannes V. Jensen: »Og vender man sig mod væksterne i de døde have, store dejlige birketræer, som de findes på Frederiksberg Kirkegård, frodige i barken og med et luftigt grenenet, hvorfra nu løvet løsner sig og cirkler mod jorden, som om de skriver i luften. Tykke tæpper af løv ligger på gangene, og heri rasler det, en solsort der løber mellem gravstederne og ser på dig med et levende fugleøje. Undertiden ser man den flyve op og med et spjæt af halen lande på en gravsten . . .«, men

*Al ære for idyllen! – Frederiksberg det sande.
Den er en evig faktor i livet her.
Kom med! vi vil med brave godtfolk os blande
i dag på pladsen med de grønne træer,*

ønsker Sigfred Pedersen i et digt »Frederiksberg Runddel«, hvori

*de kære, gæve borgere går søndagstur
de gamle damer kommer i kirketøjet,
og deres fede mopper gør søndagskur.*

Senere i digtet lyder det:

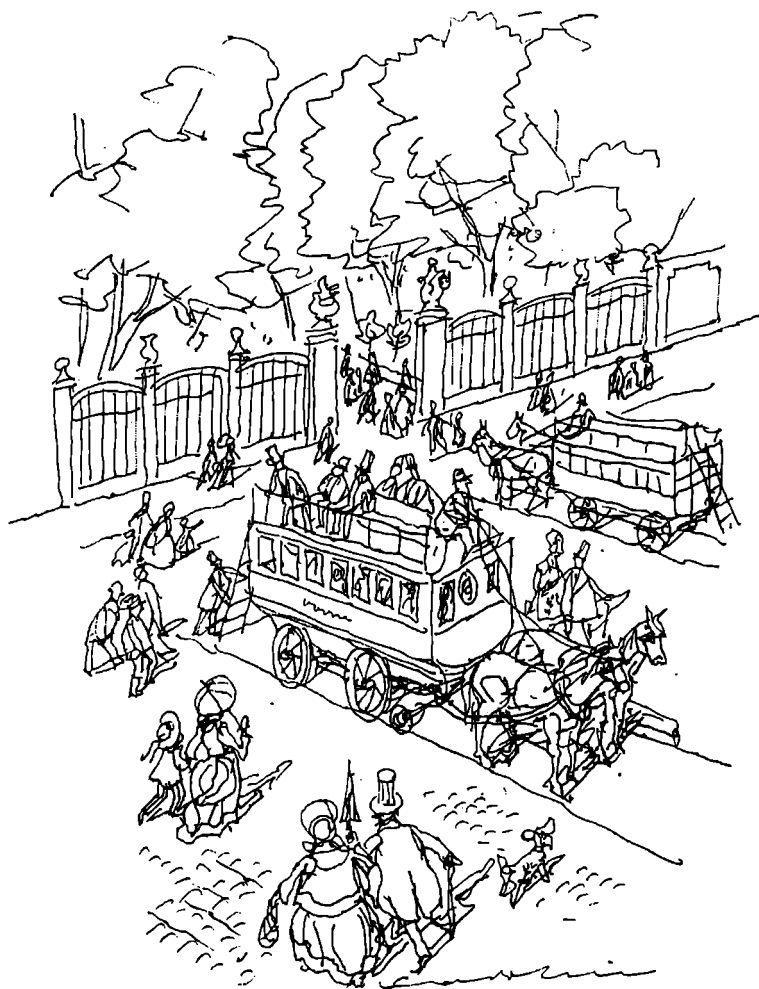
*Og folkestrømmen får et broget islæt
af »Frelserpiger« i sorte, flade sko;
af processionstog fra »De unges Idræt«
og glade gæster fra Lorrys gamle kro.*

*Og unge fyre med kendermine dømmes
hvert hunkønsvæsen omkring de atten år.
Bestandigt vekslende omkring os strømmer
den glade sværm af folk, der kommer, går.*

*Og midt på pladsen samles en lille skare,
hvor Frelserhæren hylder en ny major;
»kom hid, kom hid! og lader sorgen fare,«
– Og hornmusik bekræfter majorens ord.*

Bedre kan 30'ernes stemning en sommeraften på Frederiksberg Runddel næppe defineres.

Men dens historie er trods alt ligeså gammel som Frederiksberg by, og den var oprindelig ridebane for de kongelige herskaber og hoffet. En gammel tradition, der stammede fra de gårde, de hollandske nybyggere lod opføre langs Allégade, gjorde at den også blev midtpunkt for en lang række fastelavnsløjer, og ligesom på Amager var det endnu i første halvdel af 1800-tallet skik at slå katten af tønden under livlig tilstrømning af glade københavnere, der på denne dag tog forskud på Frederiksbergs sommerlige forlystelser. I 1840'erne blev

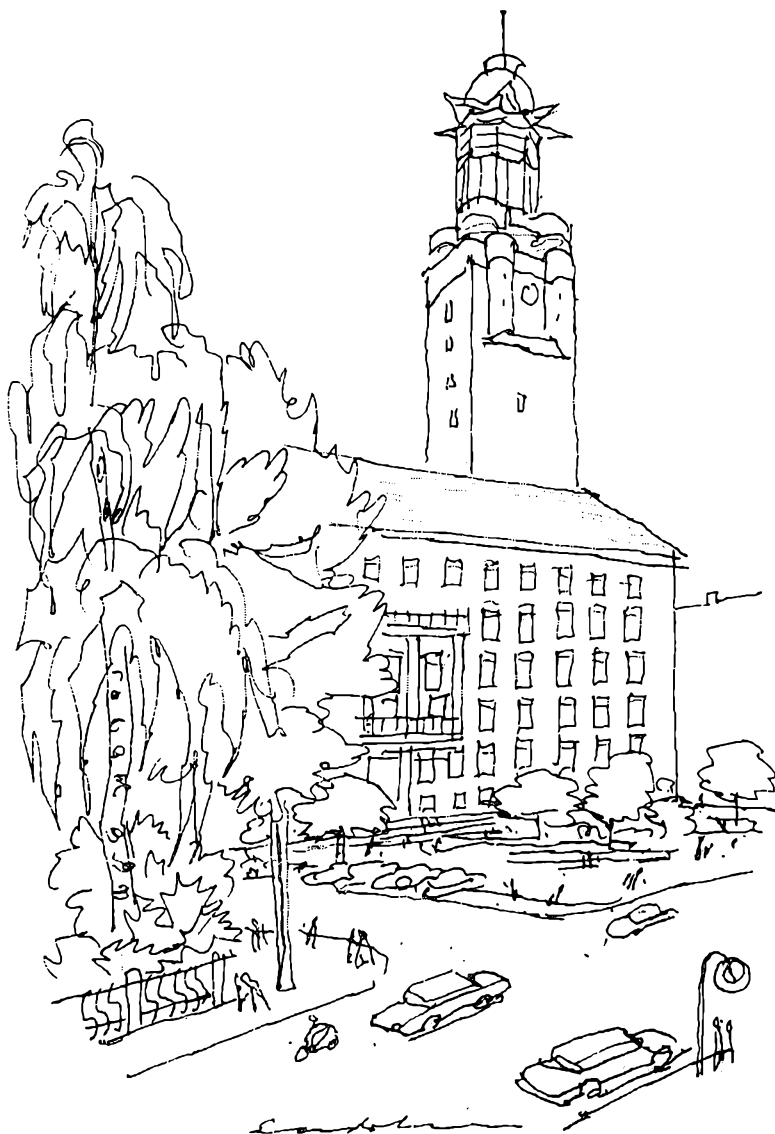


Runddelen stoppested for omnibustrafikken til Frederiksberg, men først i oktober 1863 etableredes en regelmæssig hesteporvognsline mellem Trommesalen og Frederiksberg Runddel, for allerede ved juletid samme år at blive udvidet til St. Annæ Plads. Det forkortede vejen til Frederiksberg og gjorde det lettere for både landliggere og helårsbeboere at komme frem og tilbage til byen. »På Runddelen står også et par smukke gamle drikkekummer, der især blev kraftigt benyttede, da Runddelen var endestation for hestebusserne, der besørgede trafikken til og fra det indre København. De var lige så vigtige for trafikken, som benzintankene er det i vore dage – og så var »brændstoffet« oven i købet gratis«, oplyser Ebbe Sadolin i sin bog: »Vandringer i Frederiksberg Have«, men han glemmer at tilføje, at kummerne ikke er ældre end 1880 og tegnedes af Det kgl. Teaters arkitekt Vilhelm Dahlerup, ligesom han heller ikke fortæller, at de senere blev benyttet som drikkekummer af Runddelens legende børn, og der derfor i en kæde var op-hængt små metalskåle til at drikke af!

Af Frederiksbergs tre oprindelige veje var Allégade den egentlige hovedgade, og fra denne udgik de to andre: Bredegade og den yngre Smallegade. Langs Allégade, der var bred og lys, lå i sin tid Ny Hollænderbys gårde og huse med åbne pladser foran ud til en allé i midten. Ejerforholdet til disse pladser var imidlertid uklart, og med årene var der mange af beboerne, der benyttede dem til deres affald, hvad der jo ikke var nogen pryd for den ellers så nette lille by. Idelig kom det derfor til stridigheder med myndighederne, og i 1810 tilbød husejerne derfor at indhegne dem mod alléen med en stensat grøft og et lavt stakit eller en tjørnehæk, og over grøften lægge en bro ind til hver ejendom. Desuden ville de forpligte sig til at benytte den indhegnede jord til pyntelige for haver og »ingenlunde opføre bygninger derpå undtagen små sirlige lysthuse, og endnu mindre gøre indretninger, som på nogen måde kunne borttage et smukt udseende enten fra alléen eller fra deres huse«.

Tilbudet blev accepteret, og ejendomsretten til forpladserne blev afgjort til beboernes fordel mod betaling af en årlig afgift. De skulle dog forpligte sig til kun at benytte dem til haveanlæg, ligesom der ikke måtte være keglebane »eller anden alarm forårsagende indretning«. Ikke desto mindre udviklede Allégade sig snart til at blive et midtpunkt for de frederiksbergske forlystelser, men talrige af de gamle forhaver var reddet, og endnu i dag ligger disse som vidnesbyrd om Frederiksbergs fortid som hollænderby. Enkelte af dem er endnu helt private, andre er blevet restaurationshaver, og på Allégades vestlige side mellem Lorry og Rådhuspladsen er de blevet sammenlagt til en slags mindepark for de frederiksbergske digtere: Meir Goldschmidt, H. V. Kaalund, Henri Nathansen og Holger Drachmann, som i Kehlets kendte sangerindepavillon mødte sin »Edith«, hvis stemme han skildrede som »lille, men velklingende, med en timbre, som uvilkårlig søger hjertet, meget lidet skolet . . .«. Medens Drachmann fik sin statue, har de andre måttet nøjes med en buste, medens statuen af Oehenschläger, som omtalt 1953 flyttedes til Søndermarken fra sin hidtidige plads i det anlæg, der dengang lå på den nuværende Rådhusplads, hvor byens gadekær endnu tidligere havde ligget, indtil det opfyldtes 1848.





For få år siden er den store grund, hvor sporvognsremisen tidligere lå blevet omdannet til den såkaldte »Rosenhave«, som kommunen har al mulig grund til at være stolt af – og så får man oven i købet et kik ind i den gamle bondehave bag gården »Ludvigsminde« skråt ud for Rådhuset.

Selv om Allégade ikke længere er en hyggelig og fredelig landevej men en stærkt befærdet trafikåre, kan den dog vedblive om sommeren betragtes som en »grøn« gade, takket

være de gamle haver, men især måske på grund af »Ludvigsminde«s store forhaver med dens gamle prægtige træer.

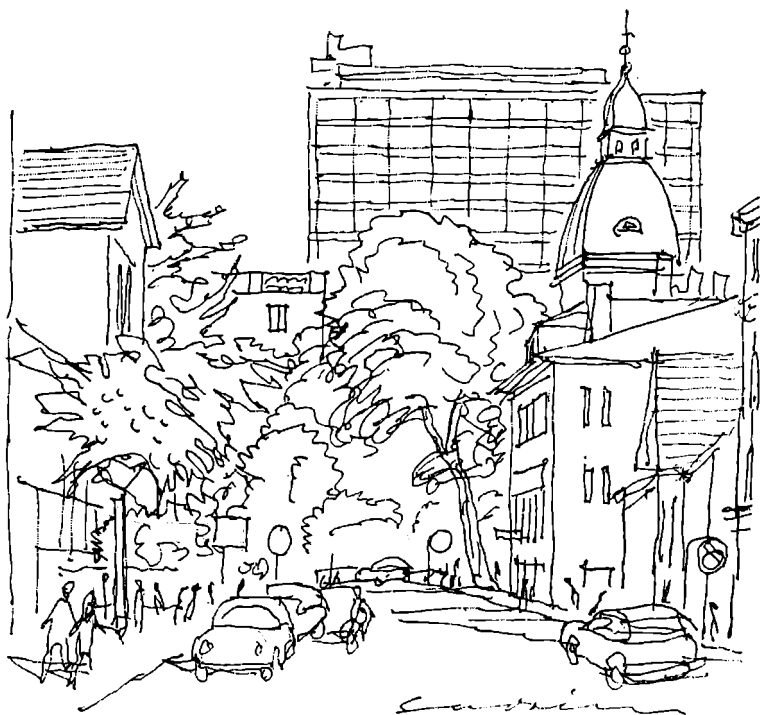
Og fortsætter vi vor tur gennem Bredegade ligger der her bag den kommunale villa nr. 11 også en gammel have, der i sin tid tilhørte den kendte jurist og politiker P. G. Bang, efter hvem Peter Bangs Vej, hvor han ejede grunde, er opkaldt. Og nord for denne de to kollegier: Hassagers – og 4. Maj-Kollegiet, der ligeledes danner en smuk baggrund for statsminister Møstings tidligere landsted, som kommunen for nogle år siden pietetsfuldt lod genopføre ved det genskabte gadekær ved Andebakkestien.



Det lille nyklassiske landsted, der nu bl.a. benyttes til afholdelse af udstillinger, er bygget 1801 af assessor i Hof- og Stadsretten Ditlev Frederik Feddersen i Smallegade, hvor Rialto-teatret i vore dage er beliggende. 1809 erhvervedes det af den senere gehejme-, stats- og finansminister Johan Sigismund Møsting, der med undtagelse af nogle ganske få år ejede det til sin død 1843. Overceremonimester, grev Yoldi, der i sommeren

1818 var til selskab hos Møstings på deres frederiksbergske landsted, har meget morsomt i sin dagbog berettet, at gæsterne »blev budt på tykmælk fra ministerens køer, og det hele har, efter hvad man sagde mig, kostet 8000 rigsdaler species. De fem køer giver så megen mælk, at den på forskellig måde kan udnyttes til 1000 rigsdaler. Det er fru Møsting – siger han – der tager sig af dette, og hun tror at have et helt lille Peru, idet hun beregner, hvad køerne indbringer og ikke, hvad de koster. Hendes mand er henrykt derover, thi det forøger hendes lyst til at opholde sig på landet«. Møsting holdt selv meget af stedet, og på hans ældre dage kunne man se ham med hvide handsker på hænderne vandre rundt på sine marker, ærbødigt fulgt af sin tjener.

Forlængst er disse marker blevet bebygget, men helt er det grønne i omegnen af hans tidligere landsted ved Smallegade ikke forsvundet. Sirlige anlæg indrammer således i vore dage Solbjerg Kirke, Politistationen, Domhuset og Kommunebib-





lioteket mellem Howitzvej og Solbjergvej, hvor Frederiksberg gamle jernbanestation fra 1864 stadig er beliggende.

Ad den delvis grønne sti fra den forlængst nedlagte jernbanestrækning mellem København og Frederiksberg, der i øvrigt løber parallelt med Hostrupsvej kommer vi til vort næste mål: Landbohøjskolens Have mellem Thorvaldsensvej og Bülowvej.

XIII *Landbohøjskolens Have*



Omkring midten af 1700-tallet hærgedes Europa af en voldsom kvægpest, der i 1762 nåede Danmark, og lægen P. C. Abildgaard – en broder til maleren og arkitekten Nicolai Abildgaard – blev sammen med to andre yngre læger af regeringen sendt til Frankrig for at studere midlerne til dens bekæmpelse ved den nyoprettede veterinærskole i Lyon. Efter 2½ års forløb vendte han hjem, og i 1773 fik han ved kgl. resolution tilladelse til for egen regning at oprette en veterinærskole på Christianshavn, hvor han i St. Annægade mellem Dronningensgade og Prinsessegade købte hus og grund til nødvendige udvidelser. 1776 blev skolen overtaget af staten, og dens navn ændret til »Den kgl. Veterinærskole«. Pladsmangel i forbindelse med et ønske om at forene undervisningen i veterinærvidenskab med undervisningen i landbrug, skov- og havebrug førte derefter til erhvervelsen af ca. 33 ha. af gården Rolighedsjorder ved den nuværende Bülowvej. Efter tegning af arkitekten M. G. Bindsbøll opførtes 1856–58 den ældste del

af Landbohøjskolens bygning, som i 1892 under ledelse af arkitekt J. E. Gnudtzmann udvidedes til sin nuværende størrelse ved at sidefløjene forlængedes mod øst og forenedes med en ny hovedfløj parallelt med den gamle og med facade ud til Bülowvej. Men derved forblev det ikke. Nye udvidelser foretoges bestandig, og i 1918 erhvervedes desuden Københavns Sygehjems bygning ved Rolighedsvej, der var opført 1857–59 af arkitekten H. C. Stilling. Andre bygninger – bl.a. som følge af fagenes udvikling – er senere tilkommet på det store areal, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole nu disponerer over fra Grundtvigsvej til Åboulevarden og Ågade på begge sider Thorvaldsensvej og Rolighedsvej. Her ligger dets mange forskellige bygninger: administrationskontorer, institutter, laboratorier, klinikker, auditorier etc., foruden dets haver, men af disse er det kun det oprindelige anlæg ved den gamle hovedbygning, som er åben for offentligheden. Det er anlagt 1857–58 af den tidligere omtalte gartner J. A. Bentzien og 1863 udvidet med en frugt- og køkkenhave, efter at havebrug var blevet indført som undervisningsfag. Hensigten med haven var først og fremmest, at den skulle kunne »afgive materiale for undervisningen i botanik og plantekultur«, og dernæst »tjene til forskønnelse af læreanstaltens omgivelser«. Derfor skulle den også »omfatte flere forskellige afdelinger, som det måtte være opgaven at samle til et harmonisk hele«. Dette lykkedes i så høj grad, at den oprindelige del af Landbohøjskolens have, skønt den ikke er særlig stor, alligevel stadig frembyder så mange afvekslende naturindtryk, at det er en oplevelse at gå en tur i den og glæde sig over de smukke beplantninger af mere eller mindre sjældne træsorter og planter. Med sine sirligt slyngede gange og med gartner Wagenblasts gamle stenhøj fra 1860 midt i haven ved den lille sø, hvor en halvø skyder sig ud, og man på en bænk kan sidde og nyde den frodige natur, er denne del af Landbohøjskolens Have, der ikke har ændret sig meget, siden den blev anlagt, i virkeligheden et enestående kulturhistorisk monument over en svunden tids havekultur.

XIV *Nogle større og mindre anlæg*

Ved adskillelsen fra Hvidovre Sogn 1857 blev Frederiksberg, som allerede nævnt, delt i et bydistrikt, der omfattede den del af sognet, der lå nærmest København, begrænset af Fasanvejen, Howitzvej og Falkoner Allé, og et landdistrikt, hvis bebyggelse for alvor tog fart i slutningen af forrige århundrede.



På grænsen til København – ved Rahbeks Allé – ligger det berømte Bakkehus, hvor Knud Lyne Rahbek og hans hustru Kamma Rahbeks tidligere bolig er indrettet til museum for guldaldertidens skønånder; medens æresboligen derover nu beboes af digteren Hans Hartvig Seedorff. Af Kamma Rahbeks have, der var hendes store kærlighed, er imidlertid kun en lille



rest tilbage, men lytter man til historikeren Troels-Lund får man et indtryk af dens fordums skønhed: »Frø, stiklinger, sjældne blomsterplanter, vinstokke, nøddebuske og frugttræer fra de mest utrolige kanter« indsamlede hun, fortæller han, »og skabte deraf med munter og kyndig hu et fortryllende, eventyrligt hele. Medens det kunde hænde Rahbek – fortsætter han – når der et år intet kom frem i vænget ned mod landevejen, at måtte tilstå: Ja, pløjet blev der, og harvet også, men skulde jeg muligt have glemt at få sået? – så var alt i haven lige så opfindsomt tænkt og omhyggeligt udført, som et af svoger Adams digterværker i hans renskrift. Der var kun gået få år, før

Bakkehusets have med føje nød, på sin vis, lignende ry som Oehlenschlägers digtekunst«.

Til erindring om Bakkehusets betydning er i den bevarede del af haven opstillet et mindesmærke for Kamma og Knud Lyne Rahbek, udført 1833 efter tegning af arkitekten G. F. Hetsch med relieffer af billedhuggeren H. E. Freund, og opstillet på sin nuværende plads 1936.

I det egentlige bydistrikt udstykkedes det nyklassiske landsted Sans Souci's park mellem Frederiksberg Allé og Gammel Kongevej, og tværs over grunden anlagdes 1894–95 Martensens Allé og Madvigs Allé, som på midten blev delt af et dekorativt anlagt grønt bælte, der strakte sig fra Mynstersvej til Nyvej og bidrog til dette kvarters lyse og venlige karakter. At bygherrerne selv har forstået dette og været interesseret i at gøre det så smukt og tiltalende som muligt fremgår bl.a. af, at de bekostede billedhuggeren Rasmus Bøgebjergs lille springvand mellem Martensens Allé og Madvigs Allé.

En snes år senere anlagdes den nuværende Danas Plads, der indtil 1934 kaldtes Vodroffsplads efter et kendt nyklassisk landsted, Vodroffsgård, der i 1868 var blevet indrettet til et meget populært sommerforlystelsessted under navnet Vodroffslund. Det blev nedrevet 1906, og på stedet opførtes under arkitekterne Ulrik Plesner's og Aage Langeland-Mathiesen's ledelse 1906–og den nuværende bebyggelse ved Danas Plads, der dannede kreds omkring et ovalt haveanlæg midt på pladsen med piletræer, græs og roser. Ved Danasvejs omlægning i begyndelsen af 1930'rne blev det desværre stærkt beskåret og siden til dels ødelagt af bunkers-anlæg. Forsvundet er også et pragtfuldt stort lindetræ, der stod midt på kørebanen i krydset mellem Danas Plads og Carl Plougs Vej med en ottekantet bænk omkring, hvor beboerne tit sad og nød det gode vejr. Den bevarede del af pladsens anlæg og de små haver, der endnu ligger langs husene på dens østlige side, vidner imidlertid stadig om Plesners fremsynede intentioner at skabe et virkeligt og sundt boligmiljø for det frederiksbergske borgerskab.

Betydelig yngre end dette er anlæget ved Julius Thomsens Plads, hvor Københavns Boldklubs tennis- og fodboldbaner var beliggende indtil Forums opførelse 1926. Trods smukke enkeltheder virker dette anlæg dog lidt trist og kedeligt, muligvis som følge af dets beliggenhed ved den stærkt befærdede Rosenørns Allé mellem på den ene side Radiohuset, på den anden Forum og Handelshøjskolen.

I modsætning til det egentlige bydistrikt friholdtes ved bebyggelsen af det såkaldte landdistrikt store arealer til det, vi i dag kalder rekreative formål.

Selv om Frederiksberg i forhold til sin størrelse og udstrækning ingensinde synes at have manglet parkanlæg, følte savnet af sportsanlæg derimod, men dette blev der i årenes løb rådet bod på, og til glæde for de omkringboende beboere blev der også anlagt et par større og en række mindre parker og haveanlæg.

Ved Dalgas Boulevard mellem Finsensvej og P. G. Ramms Allé anlagdes Lindevangen 1931–32 på den såkaldte Reebergs Fælle, som havde navn efter ejerne af gården Ludvigs Minde ved Allégade, der tidligere var blandt Frederiksbergs største grundejere og også ejede store grunde omkring Peter Bangs Vej. »Foruden pragtfulde blomsterbede og et væld af sirbuske, har anlægget en stor cementeret legeplads, med et stort antal gymnastik-apparater, karuseller og gynger og naturligvis en sandgrav for de mindre børn. Den cementerede plads kan om sommeren ved at sættes under vand benyttes som soppe-bassin og om vinteren ved overrisling som skøjtebane . . .«, oplyser Frederiksberg Borgerforenings medlemsblad i juni 1939. I parken er til minde om Frederiksbergs 75 års jubilæum 1932 anbragt en meget dekorativ bænk. Den er udført efter tegning af arkitekten, professor Ivar Bentsen af stenhuggermester Th. Petersen med en skulpturel udsmykning i form af Frederiksbergs tre falke, der skyldes billedhuggeren Hugo Liisberg. Af bænken indskrift fremgår det, at den er »rejst af mænd og kvinder i kommunens tjeneste«.

Nær denne park, på den modsatte side af Peter Bangs Vej ligger det lille anlæg ved Lindevangskirken, Dalgas Boulevard med sit grønne midteranlæg og i tilknytning til dette Borgmester Godskesens Plads, men i det hele taget er det forbavsende, hvor mange små grønne »pletter«, der findes både her og andre steder på Frederiksberg, og som hver for sig er et bidrag til denne bydels gode miljø.

Endnu en lidt større park findes der i det tidligere landdistrikt. Det er Grøndalsparken, som harmonisk slutter sig til det smukke anlæg ved Femte Juni Plads, der i fortsættelse af Nye-landsvej strækker sig fra C. F. Richs Vej tværs over Grøndalsvej – en villavej der udmærker sig ved en prægtig allé af høje slanke birketræer. Som det er tilfældet i næsten alle offentlige anlæg på Frederiksberg, er der også på Femte Juni Plads tænkt på børnenes trivsel med en fin legeplads.

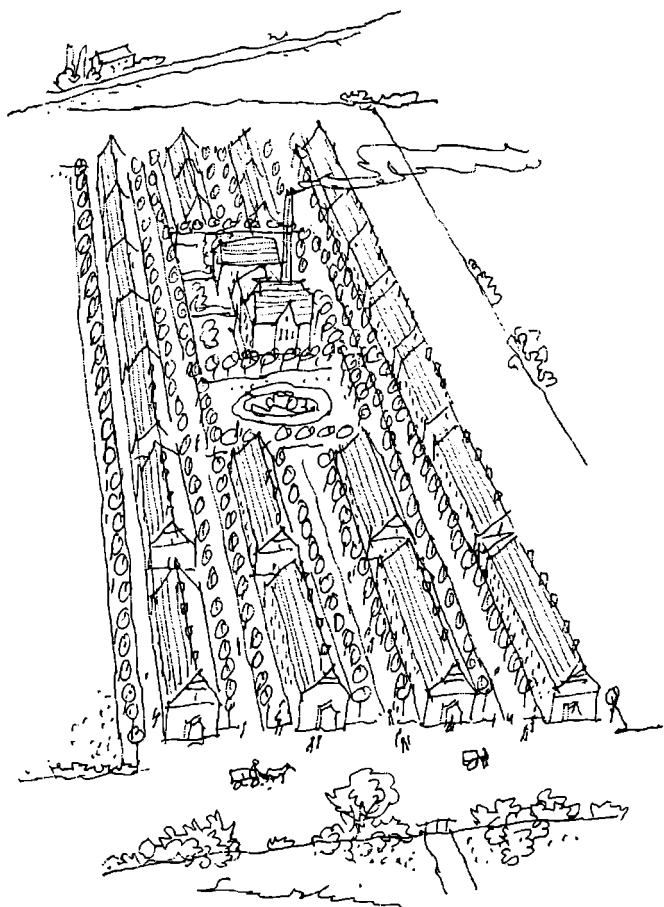
Grøndalsparken har fælles grænse med København, og S-toget fra Fuglebakken i retning af Vanløse, der næsten følger denne, deler den i to halvdele. Store gamle træer skaber atmosfære i den tidligere dal langs den næsten forsvundne Grøndalså og hygge på de store plæner, hvorfra der er udsigt til Grøndalsvejens skrånende haver.

Fuglebakkens smukke villakvarter har naturligvis også sine åbne grønne områder, hvor man kan slappe af på en bænk og nyde udsigten ind over de mange kønne villahaver. Det gælder først og fremmest Kristian Zahrtmanns Plads med Hans Sybergs magtfulde statue fra 1931 af Zahrtmann, der i mange år boede lige overfor i sit berømte Casa d'Antino. Men også den store grønning langs Egernvejs rækkehuse udfor Fuglebakkens Børnehospital yder sit bidrag til dette kvarters særpræg.

Til de mindre anlæg hører desuden Langelands Plads med sit store soppebassin for børn og »Aksel Møllers Have« lige i nærheden mellem Godthåbsvej og Bjarkesvej, hvor Frederiksberg Svømmehal ved Yrsavej opførtes 1934.

På dette sted lå tidligere »De Classenske Boliger«, der var bygget 1866 af »Det Classenske Fideikommiss« for at give arbej-

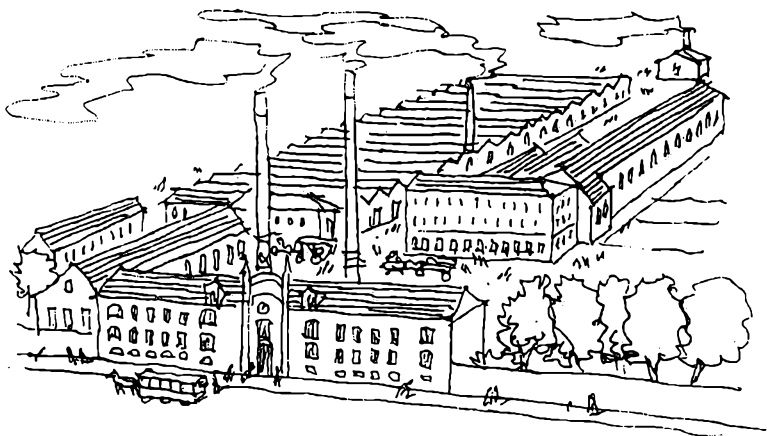
derstanden mulighed for at få en efter datidens forhold sund og god bolig i friske omgivelser, de samme intentioner der gjorde sig gældende, da Lægforeningens Boliger på Østerbro opførtes 1854-71. 1909 erhvervedes det store kompleks af Frederiksberg Kommune, og da det efterhånden var blevet



meget forfaldent, og de sanitære installationer lod meget tilbage at ønske, besluttedes dets nedrivning, som krig og bolignød imidlertid stærkt forhalede. Dog havde man efterhånden fået nedrevet så meget, at »Godthåbs Have« 1941-45 kunne bygges på en del af grunden. Den er senere indgået i »Aksel Møllers Have«, som de ny ejendomme i 1966 kom til at hedde. I det ret

store anlæg foran dem, hvor der også er indrettet boldbaner, indgår nogle af de smukke allétræer fra »De Classenske Boliger« og bidrager til at give det forholdsvis nye anlæg »atmosfære«.

Et omtrent tilsvarende anlæg »Hostrups Have« ligger ved Rolighedsvej ikke langt fra Skt. Thomas Kirke. Det stammer fra 1933-35 og er beliggende på de tidligere så kendte Rubenske bomuldsværvers grund, og om dem minder endnu havens store fabriksskorsten, som nu har fået en ny mission i forbindelse med opvarmningen af det store moderne boligkompleks.



Til slut skal i denne forbindelse nævnes et helt moderne anlæg: Solbjerg Have på det tidligere gasværks grund ved Finsensvej, hvor bolig og fritidsareal såvel for yngre som for ældre indenfor det store fællesareal er blevet samarbejdet på en ny og overraskende måde med al mulig hensyntagen til den enkeltes trivsel.

XV Villabebyggelse og kolonihaver

I sin tidligere citerede bog »Frederiksbergske Tilstande«, der udkom 1866, priser Wilhelm Henriques, som omtalt, de frederiksbergske villavejes idyl, men gør samtidig opmærksom på, at det om vinteren kunne have sine vanskeligheder med at bo så langt fra byen, når vejene var opblødt af regn og slud og slægt og venner, »som så gjerne engang imellem ville see ud til familien, men nu må tilståe lige ud, at på sådanne veje betakke de dem for at gå Og hvor det så er ærgerligt, ja afskyeligt,

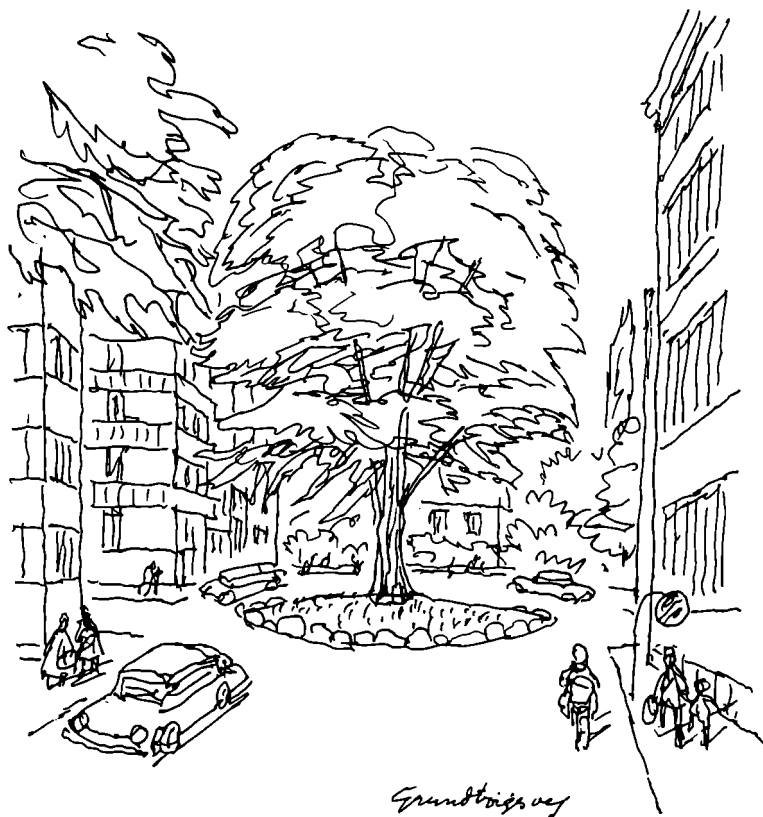


at man nok kan høre omnibusconducteuren blæse på en vei tætved, men inden man kommer hen til den vei, hvorpå vognen kører, er den enten et godt stykke borte, eller man har for at nå den måttet gå så hurtigt, at såvel fodtøi som klæder er reent tilsølede . . .«. Og faldt der sne, bedrede det naturligvis ikke forholdene, men snart kommer sommeren – fortæller Henriques, og glemt er da vinterens besværligheder; »kom da ud til Frederiksberg en smuk forårsdag og see dig om, kjære læser, jeg vædder, du finder ved at titte ind i haverne neppe andet end glade og smilende ansigter; eller gå en aften ud på mange Frederiksbergeres yndlingsforlystelsessted »Sommerlyst«, og du vil sande, at der er smukt og venligt herude . . .«.



Det var jo netop omkring midten af forrige århundrede, at de ældre frederiksbergske villaveje begyndte at tage form, og selv om villabyggeriets udvikling ikke skal nærmere omtales, er det imidlertid hævet over enhver tvivl, at anlæget af de mange villaveje har deres store andel i byens gode og sunde miljø. Det er næppe heller tilfældigt, at de fleste gader og veje er beplantet med træer, og at dette måske mere end noget andet har bidraget til, at den er blevet kendt som »en grøn by«. Men selv om det også er en velhavende by, er der dog mange for hvem håbet om

at blive ejer af eget hus er glippet og derfor lader sig nøje med i stedet at få en kolonihave, hvor de under gode og sunde forhold kan tilbringe deres fritid fra det tidligste forår til sent på efteråret. En kolonihave er af miljøministeriet i 1979 defineret som en »fællesbetegnelse for flere forskellige former for kollektivt organiserede haver, som oftest oprettet på lejet jord«. Derfor er prisen for en sådan have i almindelighed heller ikke afskrækkende høj.



Kolonihavebevægelsen trængte først for alvor frem i slutningen af forrige århundrede og er nøje knyttet til arbejdernes kamp for en bedring af deres sociale kår. I 1892 oprettedes den upolitiske sammenslutning »Det københavnske Haveselskab«, der stiftede haveforeningen Vennelyst på et areal af glaciets ved Kløvermarksvej på Amager, som omfattede 300 haver. Men

det blev ikke ved denne haveforening. Adskillige andre fulgte efter, og for at forhindre spekulation ved ejerskifte sluttede de enkelte foreninger sig i 1908 sammen i »Kolonihaveforbundet«, hvor det var den enkelte forening som sådan, der lejede hele havekolonien og gendulejede de enkelte havelodder til medlemmerne. Da forbundet i 1916 kom til at omfatte hele landet, ændredes dets navn til »Kolonihaveforbundet for Danmark«, og dets formål var at sikre sine medlemmer rimelige lejeforhold i stedet for lejekontrakter på kort tid.

»Et kolonihaveområde er et friareal i byen på tilsvarende måde som byens parker, søer og sportspladser« udtales det i Egnspanrådets bog: »Regionalplanlægning 1970–85, Forudsætninger«.

Og det har de fleste kommuner da også forstået at leve op til.

De lysthuse, som de første kolonihavefolk rejste på deres grunde, var ofte præget af stor fantasi men sammentømret af pakkassebrædder og andre enkle materialer, men de gjorde deres nytte.

Johannes V. Jensen, der er en af de forfattere, som har skrevet om livet i kolonihaverne, har i historien om »Gudrun«, der udkom 1936 fortalt, at »aftenen tilbringer Gudrun og Manne i kolonihaven hos forældrene. Her er et stort rykind om søndagen, en hel lille by med fuldtallig befolkning, mens husene står tomme og lukkede om hverdagen. Fra morgenstunden søges der mod kolonihaverne, cyklister med en urimelig last af brædder og gods på cyklen, de skal i kolonihaven; et ufortrødent kvindeligt væsen ses på cykel, med en toårs unge klædt i bolchefarvet strikning i en lille agestol på styret, høj oppakning bag på bagagebæreren, og en blå kaffekande i hånden, hun skal i kolonihaven.

Der flages herinde, karminrøde flag, krusede i vinden, over de små af forskellig fantasi prægede havehuse, villastil i det små, med fløje og veranda, inde i bunden af anlæggene, med en låge ind til, en gruset gang og blomsterbede på begge sider . . . De små tømrede og malede huse har navne, Toves Lyst,

Strandly, Solklint . . .«. Kun enkelte af disse fornøjelige lysthuse er bevaret til vore dage, de fleste er i efterkrigsårene blevet erstattet af regulære ferietypehuse, der er velegnede til beboelse i sommerhalvåret.

På Frederiksberg findes i alt syv kolonihaveområder, hvoraf de fem ligger på banearealer. Tilsammen omfatter de 237 haver, men det kan undertiden være vanskeligt i disse at genkende Johannes V. Jensens beskrivelse af en kolonihave. Det er ikke blot husene, der har forandret sig, men haverne synes i vore dage først og fremmest at skulle være prydhaver – dog med enkelte frugttræer, -buske og lidt grøntsager. De kan derfor ofte minde om villa- og rækkehushaver. Også kolonihavefolket synes gennemgående at være af en anden støbning end tidligere. Det består ikke længere alene af arbejdere, men i nok så høj grad af funktionærer og handlende, og man mærker også her, at velstandsølgen er trængt igennem, at kassen med is er blevet erstattet af et køleskab og kaffekanden af kaffemaskinen, og at aftenerne i haven som oftest tilbringes foran fjernsynsskærmen, medens bilen holder parkeret i nærheden af haven.

Selv om kolonihaven således virker under andre præmisser end tidligere, er dens betydning som rekreativt område for et meget stort antal mennesker ikke blevet mindre – tværtimod vil den snarere med den forøgede fritid og den lavere pensionsalder komme til at spille en endnu større rolle end hidtil.



Solbyery kirkegård

tens fremme og »i videst muligt omfang indrettet idrætsanlæg af næsten enhver kategori«, oplyses det i sidste udgave af Traps Danmark fra 1959.

Af disse er anlæget ved Jens Jessens Vej det største. Det omfatter fodboldbaner foruden de såkaldte Frederiksberg-haller. Ved disse er også Københavns Boldklubs store hal be-liggende, som der er indgang til fra Peter Bangs Vej. Ved Pileallé har KB yderligere to tennis- og badmintonhaller samt en række udendørs tennisbaner.

Skråt overfor KB-Hallen ved Peter Bangs Vej ligger Frede-riksberg Idrætspark og Sønderjyllandskolens svømmehal »Damsøbadet«. Frederiksbergs anden svømmehal ved Yrsavej er tidligere nævnt i forbindelse med Aksel Møllers Have, hvor-fra der er udsigt til den. På Rolighedsvej har Frederiksberg Badminton Klub en hal og gymnastikforeningen Hermes en gymnastiksal og på Steenwinkelsvej en badmintonhal. Hertil kommer så de enkelte skolers idrætsanlæg.

Selv om kirkegårde ikke på samme måde som parker og sportsanlæg kan betragtes som egentlige rekreative områder, hvad de jo heller ikke er i almindelig forstand, er der dog mange og især ældre mennesker, der har en tilsvarende glæde af dem. På kirkegårdene går de deres daglige tur og mindes afdøde slægt og venner, og for dem er en tur på kirkegården i hvert fald en rekreativ oplevelse i frisk luft. Foruden Frede-riksbergs gamle kirkegård ved Frederiksberg Kirke, som tidli-gere er omtalt, har den to yngre: Solbjerg Kirkegård ved Søndre Fasanvej og Roskildevej, hvis ældste del dog stammer fra 1865, og Søndermark Kirkegård på Roskildevejs modsatte side, der er anlagt 1929:

*... Men udenfor slår livet gennem gaden
i ung triumf, vor hverdags larm og brus,
og friske barnestemmer løftes frejdigt
mod nye tider og vor fremtids hus.*

(Fra Grethe Heltbergs kantate ved indvielsen af Frederiksberg Rådhus, lørdag den 9. maj 1953.)

Kilder

- Frederiksberg Kommune. Kommuneplanlægning. Debatoplæg. Juli 1980.
- Frederiksberg Kommune. Kommuneplan 1980–92. Forslag. September 1982.
- Frederiksberg Kommune. Kommuneplanlægning. Sammenfatning af § 6-debatten. September 1982.
- Kort over København med Forstæder omkring 1859. Udg. af J. Hoffenberg.
- Kort over Frederiksberg 1972. Udarbejdet ved kommunens foranstaltning.
- Kraks kort over København og omegn 1983.
- Frederiksberg gennem tiderne. Udstilling af historiske billeder på Frederiksberg Raadhus i anledning af Frederiksberg Kommunes 100-års jubilæum. 1957–58.
- I. P. Trap: Danmark. Storkøbenhavn I, 1959; II, 1959; III, 1960.
Dansk Biografisk Leksikon.
- Carl Bruun: Kjøbenhavn II, 1890; III, 1901.
- Jacob Davidsen (fuldmægtig Petersen): Gamle Minder fra Frederiksberg og Vesterbro, 1866. (Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg 1953).
- Jacob Davidsen: »En gammel Herres Erindringer« i: Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, 1880/81. Ny udg. 1977.
- Digternes Frederiksberg. Fra Oehlschläger til Frank Jæger. Udvalg ved Poul P. M. Pedersen. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg 1957.
- A, Eberlin: Frederiksberg, 1888.
- Christian Elling: Den romantiske Have, 1942.
- Adamine Gerber: Frederiksberg By med Sideveje til Porten. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, 1955.

- Alb. Gnudtzmann og Helmer Lind: Stor-København I, 1907.
- Jørgen Haagen: Kolonihaven, 1976.
- Charles Haugbøll: Veje og gader på Frederiksberg. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, 1973.
- Wilhelm Henriques: Frederiksbergske Tilstande, 1866. Ny udg. ved Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, 1949.
- Jens K. Jørgensen: Det kongelige danske Haveselskab 1830–1930; 1930. Kolonihaver i Danmark. Økonomi – Anlæg – Organisation. Udg. af Planstyrelsen – Miljøministeriet, 1979.
- Mogens Lebech & Niels Maare: Frederiksberg gennem 300 Aar 1651–1951. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg 1951.
- Steffen Lindvald: Frederiksberg, den gamle by ved slotsbakkens fod; 1964.
- Steffen Linvald: Vandringer i København; 1965.
- Eiler Nystrøm: Frederiksbergs Historie I, 1942; II, 1946.
- Oehlschlägers Erindringer. Udg. af F. L. Liebenberg og Otto Borchsenius, 1872.
- Th. Overskou: Af mit Liv og min Tid 1798–1818. Udg. af Robert Neiiendam 1961.
- Steen Eiler Rasmussen's London; 1934.
- Ebbe Sadolin: Vandringer i Frederiksberg Have; 1978.
- Julius Schjøtt: Zoologisk Have gennem 50 Aar; 1909.
- Erling Stensgård: Frederiksbergs Historie. København Før og Nu, Bind VI, 1950.
- Poul Strømstad: Søerne. Sortedamssøen Peblingesøen, Sankt Jørgens Sø; 1966.
- En vandring på Frederiksberg. Udgivet af A/S Kjøbenhavns Handelsbanks afdelinger på Frederiksberg. 1981.
- Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole 1858–1908. Festskrift ved Højskolens halvtredsindstyveaars Jubilæum 24. August 1908; 1908.
- Den kongelige Veterinær- og Landbohøjskole 1858–1958. Under Redaktion af Niels K. Hermansen & Max Lobedanz; 1958.
- Diverse artikler i tidsskrifter og blade.

